

Nasihatnâme'den Talimatnâme'ye: Damad/Şehid Ali Paşa ve Devlet Görevlilerine Dair Yazılı Emirleri

Abdülkadir Özcan*
Nurten Sevinç**

Öz

Karlofça Antlaşması'yla önemli topraklar kaybeden Osmanlı Devleti buraları geri alabilmek için karşı atağa geçmekte gecikmedi. 1711 yılında Ruslarla Prut savaşı yapıldı. 1715'te Venediklilerle savaşıldı ve Mora geri alındı. Bu ikinci seferin ve zaferin başkumandanı Veziriazam Damat Ali Paşa idi. Avusturyalılara kaptırılan yerleri de geri almak için 1716 yılında sefere çıkan Ali Paşa Varadin'de yenildi ve şehid oldu.

Venedik ve Avusturyalılara karşı yaptığı savaşların yanı sıra, dâhilde de devleti düzene sokmaya çalışan Ali Paşa'nın, vefatına yakın devlet görevlilerinin işlerinde nasıl hareket edeceklerine dair hazırlattığı *Talimatnâme*, türünün tipik bir örneğidir. Bilindiği gibi devlet idaresindeki bozukluklara paralel olarak XVI. yüzyıl ortalarından itibaren nasihatnâme veya siyasetnâme türü eserler ortaya çıkmıştır. XVII. yüzyılda sayıları artan bu türün son örnekleri XVIII. yüzyılda kaleme alınmıştır.

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye, [aозcan@fsm.edu.tr](mailto:aozcan@fsm.edu.tr), orcid.org/0000-0002-8865-5508

** Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye, nurten.sevin@gmail.com, orcid.org/0000-0001-8846-9775

Sunulan makalemizde, Şehid Ali Paşa tarafından dönemin defterdarlarından Sarı Mehmed Paşa'ya hazırlattırılan *Talimatnâme*'nin niteliği, mevcut nüshaları, üzerinde yapılan çalışmalar, muhtevası ve devlet görevlilerine verilen öğütlerin nasıl emir haline getirildiği üzerinde durulmuş ve sonunda metnin el yazması sureti verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ali Paşa, Venedik, Mora, Avusturya, Nasihatnâme, Talimatnâme.

From Nasihatname to Talimatname: Damad/Şehid Ali Pasha and the Instructions He Took Out About the Statesmen

Abstract

The Ottoman Empire, which lost important lands by The Treaty of Karlowitz, did not delay to counter. In 1711, the Pruth Campaign was made with the Russians. In 1715, the war took place with the Venetians and the Morea was taken back. The commander in chief of this second campaign and victory was the Grand Vizier Damat Ali Pasha. Ali Pasha, who started a campaign in 1716 to take back the lands given rein to the Austrians, was defeated in Varadin and became martyr.

Besides the wars against the Venetians and Austrians, Ali Pasha, who tried to reorganize the state domestically, ordered to be prepared a *Talimatnâme* concerning how the statesmen would behave in their works, which is a typical example of its type. As it is known, from the middle of the sixteenth century "Nasihatnâme" or "Siyasetnâme" types of works generated as a result of the defect in the state administration.. In the seventeenth century, their number increased and their latest examples were given in the eighteenth century.

In this article, *Talimatnâme*, which was prepared by the head of the provincial treasury Defterdar Sarı Mehmed Pasha at the behest of Şehid Ali Pasha, is evaluated in terms of its characteristics, its available transcripts, the works made on it, its content, how the advices given to the statesman have become an order and at the end the handwritten manuscripts are attached.

Keywords: Ali Pasha, Venice, Morea, Austria, Nasihatnâme and Regulations.

Kısa Biyografi:

XVIII. asrın önemli sadrazamlarından olan Ali Paşa¹ Bursa'nın günümüz Orhangazi ilçesine bağlı Pazarköy civarında İznik Gölü kenarında bulunan Sölöz köyünde doğdu. Doğum tarihi kesin olmamakla birlikte, öldüğünde 35 yaşında olduğuna göre² 1093 (1682) yılında dünyaya geldiği söylenebilir³. Babası İstanbul'a gelerek bazı paşaların kethüdalıklarında bulunmuş olan Türk kökenli Hacı Hüseyin Ağa'dır⁴. Küçük yaşta II. Ahmed döneminin (1691-1695) sonlarında Silâhdar Sirke Osman Ağa/Paşa'nın aracılığıyla saraya girdi, Enderûn'da Kiler Odası'nda eğitim gördü ve bu sırada halife/kalfa unvanını aldı⁵. Çorlulu Ali Paşa'nın silâhdarlığı esnasında ona intisap etti ve kendisine hâcelik verildi. Hamisi tarafından II. Mustafa'ya, “*bir âkil ve fâzıl, ulûm-ı Arabiyye ve akliyyeye mâlik ve reşid ve ilerîye gelecek kulundur*” sözleriyle takdim edilerek bu padişahın has kulları arasına girdi ve çok geçmeden teamüle aykırı olarak Has Oda'ya alındı ve bu padişahın sır kâtibi oldu⁶. Fındıklılı'ya göre Ali Ağa padişahın huzurunda hikâyeler söyleyip şaklabanlıklar yaparak onu eğlendiren, fakat başkalarına yüzü gülmeyen, sihire düşkün ve hastalıklı biriydi. III. Ahmed'in cülûsunu müteakip onun da gözüne girmeyi başaran Ali Ağa Has Oda'da sırasıyla, 1105 şevvalinde (1694 Mayıs) rikâbdar, aynı yıl zilhiccesinde (Temmuz-Ağustos 1694) çuhadar⁷ ve 1704-1705'te silâhdar oldu ve dört yıl süreyle bu görevde kaldı. Bu tayin münasebetiyle dönemin şairlerinden Abdülbâki Ârif Efendi;

“Silâhdar oldu kadrile⁸ Ali seyf aldı Ahmed'den”

- 1 Hayatı hakkında daha muhtasar bilgi için bkz. Câvid Baysun, “Ali Paşa, Damad”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, 1965, I, 329-330; Robert Mantran, “Ali Pahsa, Dāmād”, *Encyclopaedia of Islam (EI2)*, İng. new edition, Leiden 1954), I, 355; Abdülkadir Özcan, “Şehid Ali Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2010, XXXVIII, 433-434.
- 2 Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme, İnceleme ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, haz. Mehmet Topal, Ankara 2018, s. 1054-1055.
- 3 Tayyazâde Atâ Bey'in, “öldüğünde yaşı elliye yakın” demesi (*Târîh-i Atâ*, II, s. 97) bir sehiv olmalıdır.
- 4 Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan v.dğr. İstanbul, Klasik Yayınları, 2013, II, s. 1019; (Fındıklılı'ya göre “Deli Hasan, s. 864. Krş. *Sicill-i Osmânî*, III, 528). Şeyhî Mehmed Efendi Sölöz'ü Yalova kazası köylerinden göstermiş (“*Vekayii'l-fudalâ*” *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri* içinde, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, Çağrı Yayınları 1989, IV, s. 438.
- 5 Dilâverzâde Ömer Efendi, *Hadikatü'l-vüzerâ zeyli*, İstanbul, Ceride-i Havâdis Matbaası 1271, s. 19 vd.
- 6 Râşid, *Târîh-i Râşid*, II, s. 721.
- 7 Silâhdar, *Nusretnâme*, s. 1054; Râşid, *Târîh-i Râşid*, II, s. 724.
- 8 “kudretle”, *Târîh-i Atâ*, II, s. 85.

mısrâmı tarih düşürmüştür⁹. Silâhdarlığı sırasında Has Oda'nın düzeninde bazı değişiklikler yaptı, bir süre önce aynı kurumda görev yapan Fındıklılı'ya göre ise düzeni bozdu.

Sadrazamlığı

Vezaletinden sonra bile “Silâhdar” unvanıyla anılmaya devam eden Ali Ağa'nın Sultan Ahmed üzerindeki tesiri gittikçe arttı ve zamanla devletin en güçlü şahsiyeti haline geldi. III. Ahmed'in musahibi olarak 25 Şevval 1121 (28 Aralık 1709) tarihinde padişahın kızı Fatma Sultan'la nişanlandı¹⁰. Ertesi yıl da 40 bin altın mihr-i müeccel ve muhteşem bir düğünle nikâhlandı. Kendisine Eyüp'teki Valide Sultan yalısı tahsis edildi¹¹. Evlendikten sonra ikinci vezirlikle taltif edilen ve daha ziyade “Damad” sıfatıyla anılan Ali Paşa rikâb-ı hümayun kaymakamlığına getirildi ve böylece nüfuzunu daha da arttırdı. Bu münasebetle kendisine Niğbolu sancağının gelirleri tahsis edildi. Kaymakamlığı sırasında sadrazam tayinlerinde bile etkili hale geldi. O sırada sadrazam bulunan Çorlulu Ali Paşa, mahmûsinin oyunuyla önce makamından, sonra da hayatından oldu. Damad Ali Paşa, kıskandığı Köprülüzâde Numan Paşa'yı hep eyaletlerde tutmaya çalıştı ve bunda başarılı da oldu. Bu arada mevcut has gelirlerine Kıbrıs adası da ilave edildi¹². Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa kendisini padişahın yanından uzaklaştırmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Baltacı'nın Prut Seferi'ne çıkması üzerine Ali Paşa, kendisine tevcih edilen İstanbul kaymakamlığı görevini, rahatsızlığını öne sürerek üzerinden aldırttı¹³. Valide Gülnuş Emetullah Sultan Edirne'ye giderken onun muhafızlığını yaptı ve bu sırada değerli bir kürkle taltif edildi. Hoca İbrahim Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinde etkili oldu. Fakat onun kendisine karşı bir suikast tertibi içinde bulunduğunu öğrenince katletti ve yerine 1 Rebiülâhir 1125 (27 Nisan 1713) tarihinde Has Oda'da kendisine kürk giydirilerek sadrazamlığa getirildi. Sadarete tayini münasebetiyle Arpa Eminizâde Sâmî Efendi, “*Mühre geldi Ali Paşa ile şân*” mısırâmı söylemiştir.

9 Şeyhî Mehmed, *Vekayîü'l-fudalâ*, IV, s. 438.

10 Silâhdar, *Nusretnâme*, s. 873. Çorlulu Ali Paşa Silâhdar Ali Ağa'nın devlet işlerine daha çok müdahalesinden korkarak engel olmaya çalışmış, hatta adayın Vezir Abdurrahman Paşa olmasını sağlamışsa da, bir biniş esnasında Silâhdar Ali Ağa'yı arabasına alan III. Ahmed fikrini değiştirmiş ve kendisine damatlık hıl'ati göndermiştir (Râşid, *Târih-i Râşid*, I, s. 801-802; Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, TTK Yayınları 1980, s. 83-85.

11 Düğünün safahatı için bkz. Silâhdar, *Nusretnâme*, s. 877-881; Râşid, *Târih-i Râşid*, II, s. 807-812.

12 Râşid, *Târih-i Râşid*, II, s. 814. *Sicill-i Osmâni*'de Kıbrıs valisi olduğundan söz edilirse de doğru değildir (III, s. 528).

13 Râşid, *Târih-i Râşid*, II, s. 850-851; Silâhdar, *Nusretnâme*, s. 913, 915.

Ali Paşa'nın sadrazam olarak ilk icraatı 1711 Prut Antlaşması'nın Rusya ve Lehistan'la ilgili bazı pürüzlü maddelerini açıklığa kavuşturmak ve Rusya'nın anlaşma şartlarına uymasını sağlamak oldu. 24 Haziran 1713'te Edirne'de akdedilen muahede gereğince, Samar kıyıları Osmanlılar'a, Orel kıyıları ise Ruslar'a ait olacak; bu iki nehrin kaynaklarından Don ve Azak'a kadar uzanan kısım Ruslar tarafından boşaltılacak; iki devlet hâkimiyetleri altındaki kavimleri karşılıklı saldırılardan men edecekti¹⁴. Bu münasebetle, “*kad vasale'l-hak ilâ ehlihî*” sözü¹⁵ söylendi. Ahidnâmenin onayından sonra, aralarında Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın da bulunduğu bazı kişiler Osmanlı-Rus sınırını tespit ettiler¹⁶. Böylece Kırım ve Lehistan'ın Rus tehdidinden kurtulması sağlanmış, Rus tehlikesi geri atılmış oldu. Bu arada Hotin'de yeni bir kale inşa edildi¹⁷. Bu muahede sonunda yıllardır Osmanlı Türkiyesinde mülteci durumunda olan İsveç Kralı XII. Karl Osmanlı padişahının verdiği 10 bin altın yol harçlığı ve refakatinde bir Osmanlı muhafız kıtasıyla memleketine yollanmış, Osmanlı hududundan çıkan Karl, Ali Paşa'ya bir teşekkür mektubu göndermiştir.

Mora Seferi ve Bu Yarımada'nın Geri Alınması

Bazı selefleri gibi, 1699 Karlofça Antlaşması ile kaybedilen yerleri geri alma siyaseti izleyen Ali Paşa'nın bu sefere çıkmasının görünürdeki sebeplerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz. Bu antlaşma hilâfına Venedik gemilerinin Akdeniz'deki Osmanlı ticaret gemilerini sürekli tacizleri, hatta bazan ele geçirmeleri; 1713 yılında hâmilik anlaşması yaptığı ve âsilere sığınma hakkı tanıdığı Karadağlılar'ı Osmanlı aleyhine kışkırtmaları; Ortodoks Mora yerlilerinin de Katolik Venedik'in dinî ve malî baskılarına karşı Osmanlı idaresini istemeleri ve nihayet kadim vatan toprağı olan Mora'nın geri alınması düşüncesidir¹⁸. Ali Paşa önce İstanbul'daki Venedik elçisi (balyos) nezdinde girişimde bulundu, sonra da Venedik'e mektup göndererek bu devleti uyardı; fakat sonuç alamayınca Mora seferi hazırlıklarına başladı. Bu arada Köprülüzade Numan Paşa, Venediklilerin tahrikiyle ayaklanan Karadağlıları yatıştırmış¹⁹,

14 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1972, IV, s. 7. Konuyla ilgili 3 Cemâziyelâhır 1125/27 Haziran 1713 tarihli temessükün sureti için bkz. Silâhdar, *Nusretnâme*, s. 965-973.

15 Muhakkak ki hak yerini buldu (Atâ Bey, *Târîh-i Atâ*, II, s. 86).

16 Râşid, *Târîh-i Râşid*, II, s. 877.

17 Silâhdar, *Nusretnâme*, s. 974-975.

18 *Göynüklü Târîhi*'nde 14 sebep sıralanır (Ahmed bin Mahmud, *Târîh*, Berlin Staatsbibliothek, Ms. or. quart, nr. 1209, vr. 336 vd.).

19 Râşid, *Târîh-i Râşid*, II, s. 885-886.

ancak Venedik'e kaçan bazı asi Karadağlılar Akdeniz'deki Osmanlı gemilerine saldırmışlardı. Bu son gelişme, iki devlet arasındaki antlaşmanın bozulması olarak algılandı ve Venedik'e savaş ilan edildi (1 Zilhicce 1126/8 Aralık 1714). Sefer münasebetiyle o sırada İstanbul'da bulunan Müteferrika İbrahim Efendi Avusturya'ya elçi gönderilerek Rus savaşında olduğu gibi Avusturya'dan bu savaşta da tarafsız kalması istendi.

Çok kısa sürede sefer hazırlıklarını tamamlayan²⁰ ve daha ziyade olağanüstü durumlarda alınan avarız vergilerini arttıran ve müsadere yoluyla bazı kişilerin mallarına el koyan Serdarıekrem Damad Ali Paşa karadan, Kaptanıderya Canım Hoca Mehmed Paşa da 30 kalyon ve 40 kadırgadan oluşan donanmanın başında denizden Mora seferine çıktılar²¹ (26 Rebiülâhır 1127/1 Mayıs 1715). Ali Paşa sefer güzergâhındaki reyanın ekili tarlalarına zarar gelmemesi için emirler çıkardı. Sefer sırasında bazı kişilerin ekinlerinin çiğnendiğini duyunca, telef olan ürünü kendi malından tazmin ettiği gibi, askerın tamamı geçinceye kadar her gece sabaha kadar sipah ve silâhdar çavuşları ile kapı kethüdalarına nöbet bekletti²². Kara ve deniz kuvvetleri Selanik'te buluştu. O sırada Adana, Diyarbakır ve Sivas eyaletlerinin kuvvetleri de yetişmişti. Sadrazam kumandasındaki kara ordusu ilk etapta Mora Kasteli'ni alırken, Kaptanpaşa da İstendil ve EGINE (İğne) adalarını zapt etti. Katolik Venedik baskısından bıkan Moralı Rumlar Osmanlı dönüşünden memnun olmuşlardı. Gördüs (Korint), Anabolu, Argos, İnebahtı ve Preveze'nin de alınmasından sonra kuzey Mora'nın fethi tamamlandı²³. Daha sonra güneye hareket eden Ali Paşa Modon, Koron ve Navarin üzerine yürümüş, bunlardan sadece Modon'da Venedik direnişiyile karşılaşmasına rağmen, Malvasia/Benefşe ve Çuka'nın da zapt edilmesiyle kısa sürede güney Mora'nın fethini tamamlamıştır. Sefer boyunca her tarafa Ali Paşa'nın maiyetinde bulunan Vak'anüvis Râşid eliyle yazılan fetihnâmeler gönderilmiştir²⁴. Bu arada yarımadaının doğu ucundaki Benefşe ile Çuka ve Ayamavra adaları ile Bosna sınırındaki Bihke kalesi de istirdat edilmiştir. Ayrıca, daha önce Venedikliler'e bırakılan Girit'in Suda

20 Kısa sürede savaş araç ve gereçlerini o kadar arttırmış ki, bunlar yıllarca kullanılmıştır (Atâ Bey, *Târih-i Atâ*, II, s. 96).

21 Dilâverzâde, *Hadikatü'l-vüzerâ zeyli*, s. 20; Atâ, *Târih-i Atâ*, II, s. 87.

22 Râşid, *Târih-i Râşid*, II, s. 900-901.

23 Gördüs kuşatması öncesi *Hâfiz Divanı*'ndan yaptığı tefe'ülde Ali Paşa büyük fütuhata mazhar olmakla müjdelenmişti. Habeşizâde Abdürrahim/Rahmî Beyefendi bu tefe'ülü yorumlamış ve her mısraı tarih olan uzun bir Farsça şiir yazmıştır (Atâ Bey, *Târih-i Atâ*, II, s. 86-87).

24 Râşid Mehmed Efendi, *Fetihnâme-i Cezîre-i Mora*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3655/4; Râşid, *Târih-i Râşid*, II, s. 967. Diğer fetihnâmeler için bkz. Ağâh Sırrı Levend, *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, Ankara, TTK Yayınları, 1956, s. 137-138.

ve Spinalonga/Üspürlonka kaleleri de Hanya ve Kandiye muhafızlarınca alınarak Venedikliler'in bu adayla alâkaları kesilmiştir. Bu arada halktan Venedik'e yardımda bulunanlar tenkil edilmiş, yerinden yurdundan edilenlerin ise iskânları yapılmıştır²⁵. Fetih münasebetiyle III. Ahmed'den gelen hatt-ı hümayunlarda başta Ali Paşa olmak üzere gazilere övgüler yağdırılmış²⁶, bu arada yine padişahın emriyle Anabolu'daki cami tamir ettirilmiştir. Anadolu ve Mora'nın fethi münasebetiyle birçok tarih düşürülmüştür²⁷.

Böylece civarındaki adalarla birlikte 51 günde istirdadı tamamlanan Mora yarımadası, Eğriboz sancağının ilâvesiyle eyalet haline getirilip yeniden tahiri yapılarak kalelere yeni muhafızlar ve bir defterdar atanırken, "Mora Fatihi" olarak anılan Ali Paşa da Edirne'ye dönmüştür²⁸ (11 Kasım 1715). Serdar olarak Mora'da Kara Mustafa Paşa bırakılmıştır. III. Ahmed tarafından Edirne'nin dışında Emirli köyünde²⁹ "*Aleyke avnullah*" alkışlarıyla karşılanan Ali Paşa padişahın ayaklarına kapanarak 15 dakika kadar ağlamıştır. Sultan Ahmed'in, "*Yetişir Ali, sa'yin meşkûr ve hidmetin makbûlümdür, berhurdâr ol, yüzün ak olsun, ekmeğim sana halâl hoş olsun*" diyerek sırtını sıvazladığı nakledilir³⁰. Bir süre baş başa yapılan sohbetten sonra sarayda mutat hediye ve ikramlarla da taltif edilmiştir. II. Murad ve II. Mehmed zamanlarında fethi 27 yılda tamamlanan Mora'nın kısa sürede istirdadı³¹ merkezde büyük sevinçle karşılanmış ve bu münasebetle birçok tarih düşürülmüştür³².

Korfu ve Avusturya/Varadin Seferi

Ali Paşa Venedikle meselenin çözümlenmediği kanaatindeydi. Zira Korfu ve Zadra adaları hâlâ bu devletin tasarrufunda idi ve donanmasına yataklık yapıyordu. Onun için Kaptanıderya Canım Hoca Mehmed Paşa'nın da telkinleriyle döner

25 Râşid, *Târih-i Râşid*, II, s. 959.

26 Râşid, *Târih-i Râşid*, II, s. 930-931, s. 949-950.

27 Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmua-i Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin ve Vâhid Çabuk, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985, s. 24, 32.

28 Râşid, *Târih-i Râşid*, II, s. 954. İstendil ve Egin adalarının tahririni ise Mevkufâtî İbrahim Efendi yapmıştır (Râşid, *Târih-i Râşid*, II, s. 946).

29 Râşid'e göre Ahur köyünde karşılanmıştır (II, s. 964).

30 Silâhdar, *Nusretnâme*, s. 1021-1022.

31 Silâhdar Mehmed Ağa, fethin bu kadar kısa sürede ve kolay yapılmasının sebebini, Mora'nın o sırada boş bulunmasına bağlar (*Nusretnâme*, s. 1055).

32 Bazı örnekler için bkz. Dilâverzâde, *Hadikatü'l-vüzerâ zeyli*, s. 21-23. Damad Ali Paşa'nın Mora seferinin arka planı ve organizasyonu ile ilgili arşiv belgelerine, orijinal kaynaklara dayalı güzel ve doyurucu bir çalışma için bkz. Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2007.

dönmez yeni seferin hazırlıklarını başlattı. Hedef adı geçen adalar, hatta Venedik şehri idi. Böylece Bosna'ya sahilden bir deniz yolu açarak Macaristan topraklarına daha kolay ulaşmayı tasarlıyordu³³. O sırada Enderûn'dan tanıdığı Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın kendisine ettiği tavsiyeler ilginçtir. Mehmed Ağa Veziriâzam Ali Paşa'ya, “*Yenişehir’de bir serasker bırakarak padişahla birlikte İstanbul’a dönmelerini, Venedik’in Avusturya ile ittifak halinde olduğunu; daha önce olduğu gibi Rusya ve Lehistan’ın da devreye gireceğini, ordunun durumunun da malûm olduğunu* söyledikten sonra, *Korfu ve Zadra adalarının muhkem kalelerinin bulunduğu; Venedik yolunun ise dağlık, bataklık ve şehrin bir göl içinde olduğunu*” hatırlatmış ve devamla, “*zahire sıkıntısı çekileceğini, Hırvatistan’dan geçmenin zorluğunu, Avusturya ile barışın bozulacağını*” ifade etmişti. Ali Paşa, “*kâfir nedir ki! Ben andan korkmam. Hemen yürür giderim. Bir kâfir önüme çıkmaz. Hırvatlığı da çeker geçerim ve Nemçe’nin ülkesinden basar giderim. Karşu gelirler ise döğüşürüm. Venedik gölü kenarına varup birkaç günde üstüaçıklar yaparım. Bu aralıkta donanma-yı hümayun dahi gelüp irişür. Kalyon sandalları ve filikaları ve fırkateleri ve yollarda ele giren kayıklar ile birkaç yüz mikdârı sefine olur. Pür-yarak/silâh asker-i İslâm ile deryâdan göl içine girerler. Biz de üstüaçıklar ile içerüden yürür şehri feth ü teshîr iderim*” cevabını vermiştir³⁴. Fındıklılı ise cevabında, “*donanma askerinin geçeceği yolların kapalı olduğunu, şehrin girişinde büyük duvarlar bulunduğunu, diğer geçitlerin de koruma altında olduğunu*” söyleyince, uzun düşüncelere dalan ve benzi atan Ali Paşa, “*Mehmed Ağa, bir dahi böyle azîmetime muhâlif söz söyleme, hâtırım kalır*” diyerek onu susturmuştur³⁵.

Yapılan hazırlıklardan haberdar olan Venedik Cumhuriyeti telaş ve korku içinde idi. Müttefiki Avusturya imparatoruna, “*bugün bize, yarın sizedir...*” şeklinde yaptığı yardım feryatları sonuç vermekte gecikmemişti. Sıranın kendisinde olduğunu anlayan Avusturya da sefer hazırlıklarına başladı. Bu hususta asıl söz sahibi başvekil konumunda bulunan Prens Öjen/Eugen idi. Nitekim İmparator VI. Charles’a “*Ben Ali Paşa’ya mektup gönderip, yönünü bu tarafa döndürürüm. Ardından da Tımışvar ve Belgrad’ı alırım*” diyordu. Gerçekten Osmanlı sadrazamına gönderdiği mektupta, “*Venediklilerden alınan yerlerin iadesini ve zararlarının tazminini istiyor ve sulhun bozulabileceğini*” ifade ediyordu. Bu arada Avusturya ve Venedik devletleri, aralarında saldırı ve savunma anlaşması

33 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü’l-vuku’ât*, İstanbul, Uhuvvet Matbaası, 1327, III, s. 24.

34 Silâhdar, *Nusretnâme*, s. 1024-1026.

35 Kendisini pek sevmeyen Silâhdar Fındıklılı, “*Avusturya’yı da hile edeceğini sandı. Ancak hem kendisinin hem de din ve devletin yıkılmasına sebeb-i manevî oldu*” diyerek Ali Paşa’yı suçlar (*Nusretnâme*, s. 1055).

yapmışlardı. Bu gelişme üzerine Ali Paşa Korfu'ya kaptanıderya ve deniz gücü olmak üzere Diyarbekir Beylerbeyi Kara Mustafa Paşa kumandasında bir kuvvet gönderilmesine, kendisi de Avusturya seferine çıkmaya karar verdi. Prens Eugen'in Karlofça Antlaşması'nı ihlâl edenin Mora seferiyle Osmanlı tarafı olduğunu ve Venedik zayıfatının telâfisini isteyen mektubuna kulak asmayan Sadrazam Ali Paşa ile sulhü bozanın Avusturya olduğunu söyleyerek bu devlete karşı sefere çıkmakta kararlı olduğunu tekrarladı. Ancak Davudpaşa ordugâhında yapılan meşveret toplantısında, böyle önemli bir sefer için büyük hazırlıklar yapılmasını öne süren muhalifler vardı. Özellikle şeyhülislâmın sefer lehine verdiği fetvaya Anadolu Kazaskeri Şeyh Mehmed Efendi'nin, "*Arada kan dökülmeden sulhü bozmak nâ-meşrûdur*" şeklindeki itirazı üzerine Ali Paşa, "*işte kâfir yakamıza yapıştı. Artık nasıl sulh gözetilir!*" diyerek onu Pravadi'ye sürdü. Böylece muhaliflerini susturan ve Mora Fatihi olarak kendisine güvenen Ali Paşa hazırlıksız bir durumda Avusturya ve Korfu seferlerine çıkmakta kararlıydı.

Savaş, Hezimet ve Şehadet

120 bin civarında bir orduyla Avusturya seferine³⁶ çıkan (2 Cemâziyelevvel 1128/24 Nisan 1716) Serdariekrem Ali Paşa³⁷ Belgrad'da yapılan istişare toplantısında, Tımışvar tarafına gidilip düşmanın o tarafa gelmemesi durumunda kış mevsiminin savaş hazırlıklarıyla geçirilmesini teklif edenlere rağmen, Rumeli Beylerbeyi Sarı Ahmed Paşa'nın telkiniyle düşmanın bulunduğu Varadin tarafına gidilmesini uygun gördü. O sırada Prens Eugen Avusturya kuvvetleriyle Futak'ta bulunuyordu. Avusturya kuvvetlerinin mevcudu 64 bin kişi civarındaydı. Ünlü Comte de Bonneval (müstakbel Humbaracıbaşı Ahmed Paşa) da Avusturya ordusunda bulunuyordu. Takviye Macar kuvvetlerini Kont Palfi/Palfy kumanda ediyordu. Belgrad kalesinden alınan toplarla Osmanlı ordusu Zemun yakasına geçti. Sefer sırasında bazı yeniçerilerin ekili tarlaları yaktığı görülmüştü. Karlofça civarında gerçekleşen küçük çatışmalarda öncü kuvvetleri Macarları mağlup etmişti. O sırada kelle ve dil getirenler bahşiş telaşına düşmüşlerdi. Bu sırada 2000 kadar düşman askeri ile bir general öldürülmüş, biri de esir alınmış, fakat asıl savaş henüz başlamamıştı. Zira Osmanlı ordusunda top ve mühimmat eksikliği vardı. Karşı taraf da eksiklerini tamamlamaya çalışıyordu. Prens Eugen ise emri altındaki ordusunu, daha önce Sadrazam Sür-

36 Bu seferin özellikle hazırlık ve arka planıyla ilgili olarak bkz. Bekir Gökınar, *Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716)*, basılmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.

37 Varadin seferine çıkmadan önceki son gece, Yatağanoglu Camii İmamı Vâsık İbrahim Efendi'nin şu mısraı söylediği rivayet edilir: "Bu kabri eyledi ihyâ Şehid Ali Paşa" (*Sicill-i Osmani*, III, 529).

meli Ali Paşa tarafından yaptırılan siperlerin gerisinde konuşlandırmıştı³⁸. Toplanan savaş meclisinde hemen hücumla geçilmesi öne sürülmüşse de, yine Sarı Ahmed Paşa'nın telkiniyle ordunun yorgun olduğu gerekçesiyle bu yapılmamış ve askerin şevki kırılmıştı. Osmanlılar 3 Ağustos 1716 tarihinde Varadin'e hareket etti. Ertesi günü de taarruz yapılmasını engelleyen Ahmed Paşa askeri siperlerde bekletti. O sırada ordunun önüne siperler kazılıp, etrafının mühimmat arabalarıyla çevrildiği nakledilir³⁹. Düşmanın takviye kuvvetler aldığını ve aniden saldırıya geçtiğini öğrenen Ali Paşa elinde dürbün uzaktan olanları izlerken, kethüdasını Sarı Ahmed Paşa'ya göndererek durumu araştırmak istemiş, fakat düşmanın kaçtığı yolunda gelen haberlerle oyalanmıştı. Serdarıekrem, reisülküttap ve kethüdasının etkisi altında olan serdarıekrem, Müneccim Lalîzâde'nin hücum için belirleyeceği eşref saati bekliyordu. O gün karşılıklı top atışlarıyla geçmiş, ertesi gün öğleye kadar süren savaş Osmanlı hezimetıyla son bulmuştu. Sağ cenah kumandanı Türk Ahmed Paşa'nın şehadeti üzerine askeri teşci etmek isteyen Ali Paşa at üstünde yalın kılıç hücumla geçince, bir kurşunla alnından vurulmuş, kısa süre sonra ise bir rivayete göre Karlofça'da son nefesini vermişti (16 Şaban 1128/5 Ağustos 1716). O sırada yanında asker olarak kapıkulu süvarilerinden sipah ve silâhdarlar ile gedikli zuamadan başka kimse yoktu. Ayrıca Fındıklılı'nın ifadesiyle, yanında 40-50 kadar Türkçe bilmez iç oğlanı, 10 kadar sakallı ağalarla ileri yeniçeri çadırlarının sonuna kadar at süren Ali Paşa, "*kanı ocaklu, kanı gedikli!*" diye bağıınca, "*Kendiye yar olur asker mi kodu! İşte şurada 3-4 nefer sidikli ağa kaldı*" denilmiştir⁴⁰. Naaşı Defterdar Sarı Mehmed Efendi'nin kiler arabasıyla Belgrad'a getirilerek, kale dâhilindeki Kanuni Sultan Süleyman⁴¹ veya Hünkâr Camii haziresine kanlı elbiseleriyle defnedilmiştir. 1739'da Belgrad'ın geri alınmasından sonra üzerine bir türbe yapılmıştır⁴². 70 yıl kadar sonra Belgrad'ı ele geçiren Avusturyalıların Ali Paşa'nın kemiklerini Viyana'da Hadersdorf ormanına götürdükleri nakledilir⁴³. Dilâverzâde, Ali Paşa'nın ölümü münasebetiyle güzel bir şiir yazmış; ayrıca bu olay için çok sayıda tarih düşürülmüştür⁴⁴.

38 M. Cavid Baysun, "Ali Paşa, Damad", *İA*, I, 329-330; Abdülkadir Özcan, "Şehid Ali Paşa", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 433-434.

39 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vukuât*, III, s. 25-26.

40 Silâhdar, *Nusretname*, s. 1045.

41 Râşid, *Târîh-i Râşid*, II, s. 1014-1015; Şeyhî Mehmed Efendi'ye göre Cafer Paşa Camii avlusunda (*Vekayü'l-fudalâ*, IV, s. 438); Ayvansarâyî'ye göre ise Câmî-i Kebîr haziresinde defnedilmiştir (*Vefeyât-ı Selâtin*, s. 72-73).

42 Yakın zamanlara kadar bu türbe Merzifonlu Mustafa Paşa'ya izafe edilmiştir (Remzi, "Belgrad'da Damad Ali Paşa Türbesi", *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, VII/39, s. 189-192).

43 Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, haz. Erol Kılıç ve Mümin Çevik, İstanbul, 1992, XIII, 191.

44 Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Selâtin*, s. 72-73; *Mecmua-i Tevârih*, s. 24, 32.

Hezimet sonrası Avusturya kuvvetleri Osmanlı ordugâhını yağmalamıştır. Ali Paşa'nın mevcut 2000 altını ile mücevheratı, altın ve gümüş evanisi, atları ve değerli at takımları defterdar tarafından kayıt altına alınmıştır. Başsız kalan orduya, Rumeli Beylerbeyi Dizdaroğlu Sarı Ahmed Paşa geçici olarak serdar yapılmıştır⁴⁵. Bu arada sadaret mührü Mevkufatçı İbrahim Efendi ile merkeze gönderilmiştir. III. Ahmed de Şehid Ali Paşa'nın vasiyeti gereği mührü kethüdası Sarı İbrahim Paşa'ya vermek istemiş, Mevkufatçı'nın müdahalesiyle sadrazamlığa Arnavut Hacı Halil Paşa getirilmiştir⁴⁶. Serdariekrem'in ölümünü duyan asker başsız kalmış, bozulup dağılmış ve hızla Belgrad'a doğru çekilmiştir. Sancak-ı Şerîf, o sırada Defterdar Mehmed Efendi, Mevkufatçı İbrahim Efendi ve Vak'anüvis Râşid tarafından Belgrad'a getirilmiştir. Canım Hoca Mehmed Paşa kumandasında Korfu seferine çıkan Osmanlı donanması 5 Temmuz 1716'da adaya gelmiş; karaya asker çıkarmış, Venedik donanmasının da çekilmesiyle duruma hâkim olmuştu. Ancak Osmanlı kara ordusunun hezimetini ve Ali Paşa'nın şehadeti haberlerinin gelmesi üzerine deniz kuvvetleri de Korfu'dan çekilmiştir.

Şeyhülislâm Paşmakçızâde Ali Efendi'nin telkiniyle Melâmî/Bayramî olduğu nakledilir⁴⁷. Ali Paşa'nın ölümünün ardından Habeşizâde güzel bir mersiye yazmıştır⁴⁸. Üç buçuk yıl kadar sadrazamlık yapan ve başarılarıyla eski sadrazamlardan Sokullu Mehmed Paşa'ya benzetilen⁴⁹ Ali Paşa'nın ölümü başta Fransa elçisi M. De Bonnac olmak üzere pek çok kişiyi sevindirmiştir. Kendisini yakından tanıyan tarihçi Fındıklılı, gururunun gençliğinden kaynaklandığını, çevresindekilerden kaptanpaşanın, kethüdasının ve defterdarın etkisinde kaldığını, onların ilkasıyla binden fazla âyanı mal sevdasıyla katl ettirerek metrûkâtını mirîye aldığını, ikinci seferin masraflarının bu şekilde karşılanmak istendiğini belirttikten sonra onu akıllı, faziletli, âlim, cesur, merhametli, fakat gaddar, cebbar ve kanlı biri olarak niteler. Uyguladığı istirdat siyasetinin ilkinde başarılı olmuş, ikincisinde ise hezimete uğramış; böylece devleti tekrar büyük bir felaketin içine çekmiştir. Birkaç yıl daha devam eden savaşlar 1718 Pasarofça Antlaşması ile sona ermiş, bu da Devlet-i Aliyye'ye çok pahalıya mal olmuştur⁵⁰.

Adaletli, dürüst, merhametli, israftan hoşlanmayan, cesur, sefahat ve rüşvetten nefret eden, güzel konuşan, kitap okumaya düşkün⁵¹, fukara ve raiyyeti koru-

45 Silâhdar, *Nusretnâme*, s. 1046.

46 Silâhdar, *Nusretnâme*, s. 1047.

47 Silâhdar, *Nusretnâme*, s. 1054.

48 Atâ Bey, *Târih-i Atâ*, II, s. 97.

49 Atâ Bey, *Târih-i Atâ*, II, s. 98.

50 Abdülkadir Özcan, "Pasarofça Antlaşması", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 177-181.

51 *Sicill-i Osmânî*'de şairliğinden de söz edilir (III, 529).

yup gözeten biri olarak nakledilen Ali Paşa, silâhdarlığı zamanında saray masraflarını kısın⁵², yüksek rütbeli tayinlerde sadrazama verilmesi mutad hediyeleri bile yasaklayan biriydi. Sadrazamlığı döneminde merkezde olumlu icraat ve ıslahatlarda bulundu. Para karşılığı mülâzemet tevcihini yasakladığı gibi, küçük yaşta müderris tayinini de men etti⁵³. Tayinlerde her işin erbabını seçmeye özen gösterdi. Fermanlar gönderterek Mısır’da Afrikalı kölelerin hadım edilmeleri geleneğini kaldırmaya ve sarayı bunlardan temizlemeye çalıştı⁵⁴. Defterdarın telhisıyla, miriye büyük zararı olan âdet-i ağnâmı mâlikânelikten çıkardı ve mukataaların malikâne şeklinde değil, iltizam olarak tevcihi usulünü geri getirdi⁵⁵. Muhasebe defterlerini inceleterek yapılan suiistimalleri ortaya çıkardı ve kayıtları yenilettili. Menzil sistemini düzene sokmaya çalıştı⁵⁶. Bu arada, öteden beri dârüssade ağalarının nezaretinde olan Haremeyn evkafını bazı gasıp ve ehil olmayanların istilasından kurtarmak için Evkaf Muhasebesi adıyla yeniden teşkilâtlandırdı⁵⁷. Gedikli zeamet teşkilatını ıslah etti. Devletin gelir-gider defterlerini günün gününe düzenli olarak tutturur, her ayın sonunda aylık defterine geçirir, yıldan yıla da muhasebesini gördürürdü. Vefatından sonra 20-30 yıllık hesapların bir günde görülmesi mümkün olabilmiş ve her yılın hesabının ayrı torbalara konduğu anlaşılmış, terkesini yazan zamanın defterdarı Sarı Mehmed Paşa, Şehid Ali Paşa’nın kendi eliyle tuttuğu müfredat defterlerini görünce, bu düzene hayran kalmıştı⁵⁸. Böylece hazinedar, vekilharç vs. gibi görevliler töhmetten kurtulmuşlardır. Kabiliyetli kişileri himaye ederek yetişmelerini sağlamaya çalışan Ali Paşa, dönemin kalburüstü kişilerini çevresine toplamış, bunlardan Defterdar Sarı Mehmed Paşa’ya hazırlattığı *Talimât-nâme*’sinde devlet memurlarının uyması gereken kuralları belirlemiştir⁵⁹. Yine Mehmed Paşa’nın da karşı olduğu mukataaların mâlikâneye çevrilmesi uygulamasını kaldırmış ve kısmen eski haline döndürmüştür⁶⁰.

52 Fındıklılı’ya göre, Sarayın ve Has Oda’nın nizamını bozmuştur (*Nusret-nâme*, s. 1054).

53 Bu hususta çıkan III. Ahmed’in hatt-ı hümayununun sureti için bkz. Râşid, *Târih-i Râşid*, II, s. 901.

54 Râşid, *Târih-i Râşid*, II, s. 971.

55 Râşid, *Târih-i Râşid*, II, s. 971-972.

56 Râşid, *Târih-i Râşid*, II, s. 904-905, s. 909-910.

57 Râşid, *Târih-i Râşid*, II, s. 974.

58 Râşid, *Târih-i Râşid*, II, s.1029; Atâ, *Târih-i Atâ*, II, s. 99. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı, Müze Arşivi Defterleri (TS-MA. D.), 2821 (29 Zilhicce 1143/5 Temmuz 1731). Satılan eşyasından elde edilen meblağ için bkz., BOA, İbnülemin-Muhallefât (İE-MHF), 1/107, 1/109 (15.05.1129/22.04. 1717).

59 Abdülkadir Özcan, “Şehid Ali Paşa’ya İzafe Edilen ‘Ta’limât-nâme’ye’ Dâir”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XII, 1981-1982, s. 191-202.

60 Abdülkadir Özcan, “Defterdar Sarı Mehmed Paşa’nın Malî Bazı Görüş ve Faaliyetleri”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 10-11, 1981-1982, s. 239-248.

İcraatlarında sert davranmış, fikirlerine karşı olanları cezalandırmış, hatta kan dökücü biri olarak tanınmış⁶¹ bu yüzden de ölümüne pek çok kişi sevinmiştir. Bazı icraatlarında kethüdası Köse İbrahim Ağa'nın etkisinde kalmıştır.

Ali Paşa büyük özenle topladığı kitaplarını İstanbul'da Şehzâdebaşı Camii yanındaki konağının taş odasını kütüphane haline getirerek buraya koymuştur (1128/1716). İstanbul'da Üskübî Mahallesi'nde ve Kuzguncuk'taki yalısında da kütüphaneler teşkil etmiştir. Kitapları arasında şiir, tarih ve heyet (astronomi) ile ilgili olanların fazlalığı dikkati çeker. 1716 yılı sonlarında Sultan III. Ahmed Ali Paşa'ya felsefe, nücum ve tarihle ilgili eserlerin vakf edilemeyeceğine dair bir hatt-ı hümayun çıkarmıştır⁶². Medine'de dârülhadis ve kütüphane kurma teşebbüsü ise akim kalmıştır⁶³. Daha önce medrese haline getirilen ve bir süre önce yanan Galatasaray Mektebi'ni tamir ettirerek tekrar Enderûn'a hazırlık mektebi yapmıştır. Şefik Mehmed Efendi'yi ve ardından Râşid Mehmed'i vak'anüvislik görevine getiren Ali Paşa olduğu gibi, Şair Nâbî'nin mektuplarını tezkirecisi Rahmî mahlaslı Habeşîzâde Abdürrahim Efendi'ye toplatan da odur⁶⁴. Bu arada kendisine sunulan Arapça, Farsça ve Türkçe mensur ve manzum arz, kaside ve tarihleri Mustafa Sâmî Efendi bir mukaddime ilavesiyle bir araya getirmiştir. İnşasının güzel olduğu belirtilen Ali Paşa'nın, bir divançe olacak kadar şiirlerinin bulunduğu, fakat şiiri pek mühimsemediğinden bunları kayıt altına aldırmadığı nakledilir. Bir gazelindeki beyiti şöyledir:

“Olur isen eger isti'dâd ile sen lâyıık-ı hıl'at
Sana hayât gerdûn-ı atlas-ı çarhı libâs eyler”

şeklindedir ve hikemî tarzdadır⁶⁵.

Doğum yeri olan Sölöz'de bir cami yaptıran Ali Paşa, istirdadını müteakip Anabolu'da da bir cami ve medrese inşa ettirmiştir. Rüyasında aldığı rivayet edilen manevî emir üzerine İstanbul'da Ayvansaray'da Çınarlıçeşme Mescid'i

61 Dilâverzâde, *Hadikatü'l-vüzerâ zeyli*, s. 24; *İstanbul'da Fransız Elçiliği-Marki de Bonnac'ın Tarihi Hatırat ve Belgeleri*, çev. Ali Şevket Bizer – haz. Mustafa Daş, Ankara, TTK Yayınları, 2017, s. 152.

62 Ahmed Refik, *XII. Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1988, s. 56-59. Bu hususla ilgili güzel bir tetkik için bkz. İsmail Erünsal, “Şehid Ali Paşa'nın İstanbul'da Kurduğu Kütüphaneler ve Müsadere Edilen Kitaplar”, *Kütüphanecilik Dergisi Belge Bilgi Kütüphanâ Araştırmaları*, no:1, 1987 s. 79-88.

63 İsmail Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara, TTK Yayınları, 2008, s. 186-194.

64 Bazı yazmaları için bkz. Fehmi Ethem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1961, I, s. 432-433.

65 Atâ Bey, *Târîh-i Atâ*, II, s. 100.

civarındaki fevkanî Ebû Zer-i Gıfârî mescid ve tavanı açık türbesini o inşa ettirmişti⁶⁶. Varadin seferi için Davudpaşa Sarayı'na çıktığı gece, Yatağan Dede Mahallesi İmamı Vâsık İbrahim Efendi rüyasında şu mısraı söylediği nakledilir: “Bu kabri eyledi ihyâ Şehîd Ali Paşa” (1127). Bu mısraı daha sonra I. Mahmud devri şeyhülislâmlarından İbn Haldun mütercimi Pirîzâde Mehmed Sâhib Efendi güzel bir şekilde yazdırarak mescide astırmıştır⁶⁷. Ali Paşa'nın başka hayratı da vardır. İzmir'deki arazisine, hayratına gelir olmak üzere 17 bâb bir sabunhane inşasına teşebbüs ettiği bilinmektedir. Memleket dışına kitap çıkarılması da onun tarafından yasaklanmıştır⁶⁸. Biyografisini yazan Dilâverzâde onun için;

“Görmedi çeşm-i felek böyle dirâyetgâni
Görse el sînede eyvallah ederdi anı”

beytini söyler⁶⁹. Ali Paşa'nın ilk eşinden oğulları ile biri kız iki kardeşinin⁷⁰ olduğu bilinmektedir. Kendisine ihsan olunan Nakkaşpaşa'daki yalısı ölümünden sonra Mirahur-ı Evvel Hasan Ağa'ya verilmiştir⁷¹.

TALİMATNÂME

Yukarıda Damad/Şehid Ali Paşa'nın devlet memurlarına yönelik bir *Talimat-nâme* hazırlattığından söz edilmişti. Aslında yakın adamlarından Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Nesâyihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ* adlı nasihatnâmesinin devlet görevlilerine dair olan bazı kısımlarının emirnâme şeklinde bir hulasası olan bu *Talimatnâme* eser türünün çarpıcı ve nadir örneklerindedir. Genel anlamda bir devlet adamının emri altında çalışanlara, yapacakları işlerle ilgili verdiği sözlü veya yazılı emirlere talimat denildiği malûmdur⁷².

66 Ayvansarâyî, *Mecmua-i Tevârih*, s. 233.

67 Atâ Bey, *Târîh-i Atâ*, II, s. 98.

68 Râşid, *Târîh-i Râşid*, II, s. 1005.

69 *Zeyl-i Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 24. Ali Paşa hakkında bir methiye için bkz. *Medhiyye fi hakk-ı Damad Ali Paşa*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4924.

70 Bunlardan Fatma Hanım'ın kızı Hatice Hatun'a ücret tevcihi için bkz., BOA, Ali Emiri, Sultan Ahmed III (AE. SAMD.III), nr. 30/2857 (14 Safer 1139/11 Ekim 1726). Keza ahfadından Rauf Bey'in 1269/ 1852-1853 yılında gümrük kitabetine tayini için bkz., BOA, Mektûbî Kalemi, Nezâret ve Devâir A. (MKT. NZD, 90/9 (07 Zilhicce 1269/11 Eylül 1853).

71 BOA, Cevdet, Saray Mesalihu (C.SM), nr. 121/6092 (25 Receb 1131/13 Haziran 1719).

72 Bu arada özel statüdeki bir işletmenin yönetimiyle ilgili emir ve direktifler için de aynı kavramın kullanıldığı malûmdur.

Osmanlı padişahları XVI. yüzyıldan itibaren zaman zaman taşra yöneticilerine “adâletnâme” adı altında fermanlar çıkarmışlardır. Ancak gerek Osmanlı öncesi gerekse Osmanlı klasik döneminde hazırlanmış yazılı talimat metinlerinin sayısı fazla değildir. Buna karşılık her iki dönemde hazırlanmış ahlak kitapları ve siyasetnâme türü eser sayısı oldukça fazladır⁷³. Bu tür eserlerde genelde devlet idaresiyle ilgili usuller, işleyişte görülen bozukluklar ve alınabilecek tedbirler dile getirilmiş, genelde başta hükümdar olmak üzere sadrazam ve diğer yüksek rütbeli yöneticilere öğütler verilmiştir.

Osmanlı döneminde siyasetnâme türünün ilk örnekleri kuruluş döneminde ortaya konulmuştur. Telifi Yıldırım Bayezid zamanında tamamlanan ve Şeyhoğlu Mustafa tarafından kaleme alınan *Kenzü 'l-küberâ'* da hükümdarlara, yüksek rütbeli devlet ve toplum idarecilerine yönelik eleştiri ve öneriler yer alır⁷⁴. II. Murad döneminde milli edebiyatta ve kültürde başlayan uyanış çerçevesinde siyasetnâme türü eserlerin tercümesi de yapılmıştır. Fatih Sultan Mehmed zamanında vefat eden ünlü âlim Musannifek Alâeddin Ali'nin kaleme aldığı *Tuhfetü's-selâtin* ve *Tuhfe-i Mahmûdiyye* adlı eserlerinde⁷⁵ hükümdar ve diğer devlet idarecileri ve bunların halkla ilişkilerine yer verilmiştir. Ancak devlet idaresinde başlayan çözümlere paralel olarak asıl özgün ve telif eserlerin ilk örnekleri XVI. asırda ortaya konulmaya başlanmıştır⁷⁶. Bunların ilk çarpıcı örneği de Veziriâzam Lütfi Paşa'nın *Âsafname*'sidir. Doğrudan sadrazamlara yönelik kaleme alınan bu eser nekbete uğramış biri olarak Lütfi Paşa'nın kendi deneyim ve gözlemlerini yansıtmayı bakımından önemlidir⁷⁷. *Âsafnâme*, Osmanlı idarî sistemindeki çözümlerin Kanuni Sultan Süleyman döneminde başladığının yazılı kanıtı kabul edilebilir. Nitekim siyasî ve askerî çözümlerin daha net bir şekilde görüldüğünün diğer kitabî belgeleri, asrın sonlarında Gelibolulu Âlî Mustafa'nın *Nushatü's-selâtin*'i, müellifi meçhul *Kitâbu mesâlihi 'l-müslimîn* ve *Hırzû 'l-mülûk* ile Hasan Kâfi'nin *Usûlü 'l-hikem*'i gibi eserlerdir. Hemen hepsinde ana tema, devlet ve toplum yapısında başlayan çözümler ve bunlara aranan çarelerdir.

73 Bursalı Mehmed Tahir, *Ahlâk Kitaplarımız*, İstanbul 1325; Ağâh Sırrı Levend, “Siyaset-nâmeler” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara 1962, s. 167-194; Orhan Çolak, “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnâmeler Bibliyografyası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/2, İstanbul 2003, s. 339-378.

74 Şeyhoğlu, *Kenzü 'l-küberâ* (haz. Kemal Yavuz), Ankara 1991. Aynı nâşir “Şeyhoğlu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2010, XXXIX, 88-89.

75 Kâmil Yaşaroğlu, “Musannifek” *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 239.

76 Coşkun Yılmaz, “Siyâsetnâme” (Osmanlı Dönemi), *DİA*, 2009, XXXVII, 306-308.

77 Lütfi Paşa, “Âsafnâme”, nşr. Mübahat S. Kütükoğlu, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 49-120.

Başta askerî alanda olmak üzere bozuklukların daha bariz bir şekilde hissedildiği XVII. yüzyılda siyasetnâme telifinde önemli bir artış olduğu tartışılmaz. Anonim *Kitâb-ı Müstetâb*, doğrudan IV. Murad'ı ve halefi Sultan İbrahim'i muhatap alan Koçi Bey'in ünlü *Risâleler*'i, Aziz Efendi'nin *Kanunnâme*'si, Kâtip Çelebi'nin *Düstûrü'l-amel*'i en çarpıcı birkaç örnektir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde, klasik siyasetnâme anlayışının son örnekleri olarak Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Nesâyihü'l-vüzerâ*'sı ile birkaç nasihatnâme ortaya konulmuştur⁷⁸. Zira bu asrın ilk çeyreğinde özellikle Lale Devri olarak adlandırılan dönemde devlet düzeniyle ilgili yeni bir anlayış devreye girmiş ve artık Batı Avrupa'daki devletlerin yapılarına ilgi duyulmaya başlanmıştır⁷⁹.

Yukarıda sözü edilen Koçi Bey'in ünlü risaleleri ile Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Nesâyihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ*'sı dışında diğer siyasetnâme ve nasihatnâmelerin, devleti yönetenler üzerinde ne kadar etkili olduğu tartışmalıdır. Bilindiği gibi Koçi Bey, IV. Murad'ın sert icraatları üzerinde müessir olmuş, bu padişahın halefi Sultan İbrahim'e bir nevi muallimlik yapmıştır. Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Nesâyihü'l-vüzerâ*'sı ise III. Ahmed devrinin ünlü sadrazamlarından Mora Fatihî Damad Ali Paşa üzerinde etkili olmuştur. *Nesâyihü'l-vüzerâ*'daki bazı öğütler bu sadrazam tarafından *Talimatnâme* adıyla yazılı emirler haline getirilmiştir⁸⁰.

Osmanlı siyasetnâmeleri ve nasihatnâmelerinde genellikle devlet ve toplum hayatıyla ilgili meseleler üzerinde durulurken devlet idarecilerine de öğütler verildiği malûmdur. Bizim burada söz konusu edeceğimiz eser, bir hükümdarı, sadrazamı veya her hangi bir devlet büyüğünü muhatap almayan bir talimat risalesidir. Hazırlatıcısı XVIII. asır sadrazamlarından olup yukarıda kısaca hayatından ve icraatlarından söz edilen Damad/Şehid Ali Paşa'dır. Hazırlayan ise, aynı zamanda geleneksel siyasetnâme anlayışının son temsilcilerinden olup Ali Paşa'nın maiyetinde seferlere katılan ve daha önce yedi defa defterdarlık görevinde bulunmuş olan Sarı Mehmed Paşa'dır⁸¹. Bu mesele Mehmed Paşa'nın diğer eseri olup, 1066-1116/1656-1704 yılları arası olaylarını kapsayan *Zübde-i Vekayiât*

78 Klasik dönem siyasetnâmelerin tahlili ve değerlendirilmesi için bkz. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde – Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2017.

79 Daha önceki ıslahat yazarlarından Hasan Kâfi ve Kâtip Çelebi dışında Avrupa'daki gelişmelere dikkat çeken olmamıştır.

80 Abdülkadir Özcan, “Şehid Ali Paşa'ya İzâfe Edilen Talimatnameye Dair”, *Tarih Enstitüsü Dergisi – Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı*, İstanbul 1982, s. 191-201.

81 Abdülkadir Özcan, “Defterdar Sarı Mehmed Paşa”, (*DİA*), 1994, IX, 98-100; *Zübde-i Vekayiât*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, Giriş.

üzerindeki çalışmalarımız sırasında dikkatimizi çekmiş, *Talimatnâme*'nin Defterdar Mehmed Paşa'nın *Nesâyihü'l-vüzerâ*'sı ile yer yer örtüştüğü tespit edilmiş ve yapılan çalışma, önce III. Türkoloji Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuş, daha sonra yayımlanmış⁸² ancak *Talimatnâme*'nin metni verilmemişti. Zira daha önce *Talimatnâme*'nin Tayyazâde Atâ Bey tarafından yapılan neşri ile Mehmed Galib Bey'in *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası (TOEM)*'nda yapılmış yayını bulunmaktaydı. Atâ Bey'in neşri, *Talimatnâme*'nin Defterdar Mehmed Paşa'nın terekesi arasında çıkan ve daha sonra Ali Paşa'nın Şehzâde Camii civarındaki kütüphanesine konulan nüshadan kopya edilen metne dayanmaktadır. Yaptığımız araştırmalarda Ali Paşa'nın kitapları arasında asıl nüshaya rastlanmamıştır. Atâ Bey elindeki nüshayı bir başka kopya ile karşılaştırarak eserine derç etmişti⁸³. *Talimatnâme*'nin bir başka kopyası Mehmed Galib Bey'in eline geçmiş, o da bunu *TOEM*'de yayımlamıştır⁸⁴.

Talimatnâme'nin Ali Paşa'ya ait olamayacağına dikkat çeken ilk kişi Atâ Bey olmuştur. Mehmed Galib Bey de aynı hususa değinerek bu eserin Ali Paşa mensuplarından biri tarafından hazırlanmış olabileceğini öne sürmüştür. Yukarıda denildiği gibi, Defterdar Sarı Mehmed Paşa ve eserleri üzerinde yaptığımız çalışmalar bize, *Talimatnâme*'nin gerçek hazırlayıcısının bu zat olduğu kanaatini vermiştir. Yaptığımız çalışmada hem *Atâ Tarihi*'nde, hem de *TOEM*'de yayımlanmış olduğundan *Talimatnâme*'nin metni verilmemişti. Ancak daha sonra doktora talebem Nurten Sevinç ile sürdürdüğümüz çalışmalar sırasında *Talimatnâme*'nin bir yazma nüshasını daha tespit edince, metin üzerinde detaylıca durmak ve doğrudan bürokratlara yönelik bu önemli belgeyi daha iyi tanımak ve tanıtmak istedik. Bulduğumuz metin Mehmet Zeki Pakalın'ın Âtîf Efendi Kütüphanesi'ne devredilen kitapları arasındaydı. Birlikte yaptığımız karşılaştırmada metinler arasında önemli farkların ve bazı yanlışlıkların bulunduğunu, özellikle Atâ Bey'in neşrettiği metinde ilâveler, Pakalın nüshasında ise sondan birkaç paragrafın eksik olduğunu tespit ettik. Bu arada genelde Pakalın nüshası ile *TOEM*'de yayımlanan Mehmed Galib nüshasının örtüştüğünü belirledik. Sonunda, doğrudan devlet memurlarına hitap eden, dönemin idarî ve toplumsal yapısına ışık tutan bu önemli vesikanın karşılaştırmalı metnini yayımlamaya karar verdik. Siyasetnâme yazarları genelde sorunları teşhis ederler, çareler öne sürerler fakat çoğu zaman bunlar uygulamaya konulmazdı. Neşrini yaptığımız eserin ise, bir nasihatnâme yazarının tespit ve tekliflerinin dikkate alınıp, devlet çalışanlarına hitap eden bir emir-

82 *Tarih Enstitüsü Dergisi* (Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı), sayı: 12 (1982), s. 191-202.

83 Atâ Bey, *Târîh-i Atâ*, V, s. 27-37.

84 *TOEM*, Birinci sene, 1329, I, s. 140-149.

nâme haline getirilmesi ile türünün ilk örneklerinden olması da bu kararımızda etkili olmuştur. Metni tesis ederken en kapsamlı durumda olan Atâ Bey'in sayfa numaralarını verdik. Ancak Pakalın ve Mehmed Galib nüshalarında daha doğru olan kelime ve ibareleri metne almaya özen gösterdik. Karşılaştırmada anlamı bozmayan “ve” bağlacı ile yine manayı etkilemeyen “kimse - kimesne” “itmeye - eylemeye” örneklerinde görüldüğü üzere bazı kelimeleri nüsha farkı olarak göstermedik. Metni yeni harflerle yazarken basit bir transkripsiyon işareti kullandık. Çok gerekmedikçe kelimelerdeki “hemze” işaretlerini göstermedik. Atâ Bey metnini “A”, *TOEM* metnini “T” ve Pakalın nüshasını ise “P” kısaltmalarıyla gösterdik. Makalemizin sonunda ek olarak elimizdeki tek yazma metin olan Pakalın nüshasının suretini verdik. Gerek Ali Paşa'nın kendi kütüphanesinde, gerekse arşivde veya diğer kütüphanelerde nüshasının bulunmayışı, dönemin dağdağalı askerî ve siyasî olayları, bu arada Ali Paşa'nın ölümü yüzünden bu önemli eserin bir tamim/genelge şeklinde yayımlanmamış olduğunu akla getirmektedir.

Vesika değerindeki bu önemli kaynağın mealen muhtevasına gelince;

Devlet memurları, daima şanı yüce Allah'tan korku içinde olup, doğru yoldan ayrılmayarak İslâm'ın temiz hükümlerini icraya ve her hallerini şerefli şeriata uygun olarak adalet üzere harekete çalışmalıdırlar.

Canâb-ı Hakk'a daima şükür, musibetlere sabır, kazâya rıza, Hakk'a tevekkül ve Peygamber'e sarılıp, her işini Allah'a havale ederek tövbe ve istiğfara devam etmelidirler.

Nefislerini üç şey ile hesaba çekmelidirler: Önce, bugün kendisi ne kusur işledi? İkinci olarak, ne hayır yaptı? Üçüncü olarak da, hayırlı bir iş yapması mümkün iken kaçırdı mı? Bunları düşünüp kendisiyle hesaplaşmalı ve ahireti aklından çıkarmamalıdır.

Görevli olduğu zamanda zengin-fakir, âlim-cahil, uzak-yakın, misafir-komşu herkese eşit davranıp işleri bitmedikçe miktarlar ile ilgilenmemeli, yasaları uygulamada herkesi eşit görmelidir.

Öncelikli olarak şehirlerin en şerefli olan Mekke ve Medine halkının her yıl Mısır'dan gönderilmesi adet olan gılâlleri temiz bir şekilde gemiye yüklenmeli, emniyet içinde ulaştırılması için güvenilir kişiler atanması hususunda Mısır valisi uyarılmalıdır.

Daima Hakk'ın rızasını gözetip, kimseye karşı kötü düşünmemeli. Zayıf ve miskinlerin durumlarıyla yakından ilgilenmeyi görev bilmelidir. Düşmanı da olsa hiç kimsenin musibetine sevinmemelidir.

Memurlar cimri olmayıp, mümkün oldukça eli açık ve cömert olmalıdır. Öfkeli, kötülük isteyen soysuz kişilerden değil, ılımlı ve güler yüzlü kişiler seçilip memur yapılmalıdır.

Kinci ve hasetçi olmayıp, ikiyüzlülükten kaçınmalı, kibir ve gururdan uzak durmalı; vakarlı ve mütevazı olmaya özen göstermelidir.

Muhtaçların ihtiyaçlarını görüp, kimsenin malına göz dikmemelidir.

Halkın gizli ayıplarını araştırmayıp, bu tür şeylerden her hangi bir zarar gelmeyecek olanlarına göz yummalıdır.

Hiç kimseye zulüm ve sitemde bulunmamalı; gereksiz yere kimseyi azarlayıp kalbini kırmamalıdır.

İnsanı kötülüğe sevk eden hırs ve aç gözlülükten kaçınmalıdır.

Halkın ırzını, malını ve namusunu muhafaza etmelidir.

Hak edene sadaka vermekte kusur etmemelidir.

Sözünün eri olup yalandan, abartıdan ve yanıltıcı olmaktan ve yersiz çekişmeden uzak durmalıdır.

Kendisi için ne düşünürse mümin kardeşi için de düşünüp doğru sözlü olmalı; kibir ve gururdan uzak, merhametli, her yerde Hakk'ı hazır ve nazır bilip, her bolluğun Allah'tan olduğunu düşünüp, her şeyde O'nun gizli hikmetlerini görmelidir.

Devlet hizmetinde ömür tüketmiş emektarların hizmet ve derecelerine ve istihkaklarına göre işlerine dikkat lazımdır. Buna riayet etmek makam sahibi ve memurların doğru olmalarına da pek büyük bir vasıta olacağı akıldan çıkarılmamalıdır.

İtaat halinde olan azınlıklar korunmalı ve rahat yaşamalarına çalışılmalı; itaat etmeyenlerin terbiyelerine ve cezalarına özen gösterilmelidir.

Antlaşmaların iyi bir şekilde devamına gayret etmelidir.

Davranışlarında yumuşak ve iyi kalpli olmalı, nefsi ve aklıyla gururlanmamalıdır.

Yabancı uyruklu tebaanın işlerini Devlet-i Aliyye tebaasından ayırmadan, hak ve adalet üzere görüp, onlara karşı daima hoşgörülü davranmalıdır.

Haksızlığa uğramışlara yardımcı ve zalime karşı sert olmalıdır.

İhtiyaç sahiplerinin istediklerini karşılamakta gayreti elden bırakmamalıdır.

Zengin-fakir kim olursa olsun görüşmek isteyenleri reddetmeyip, kabul ve iltifat ederek kendi menfaati için başkalarına zarar vermemelidir.

Mala gelen zararı, namusa gelen zararın önüne geçirmemelidir.

Her durumda ve yerde olgunluk ve hakkaniyeti önde tutup hükümlerini yerine getirmede endişe etmemelidir.

Makam malı toplamada hırs ve haset göstermekten kaçınmalıdır.

Dost çoğaltmaya çalışıp, düşmanın ıslahına gayret etmelidir.

Yapamayacağı şeyi, “ederim” diye söz vermemelidir.

Rahatını düşünmeyip, çok uyumayı adet edinmemelidir. Zira çok uyumak şer’an ve aklen makbul değildir. Kıyamet günü insanı fakir eder.

Muhtaçların ihtiyaçlarını yarına bırakmayıp, elinden geldikçe halkın işlerini hızla görmeye ve kendi işlerinin önüne almaya çalışmalıdır.

İki düşman arasındaki davada, iyice anlamadan ve düşünmeden birinin lehine karar verilmemelidir.

İhtiyaç sahiplerine verilecek cevabın hoş olmasında büyük sevap bulunduğunu bilmelidir.

Ara bozucu ve yalancı dava sahiplerine bile hoş ve yumuşak bir dil ile cevap vermek halkın hatırını hoş edeceğinden, gerektiğinde böyle davranmanın pek çok faydasını düşünmelidir.

İlaveli ve tartışmalı arzıhaller divanda bırakılıp, daha sonra güzelce incelenmek üzere divanı tatil etmemelidir.

Halk işlerini bitirmek için düşmanından intikam almak düşüncesiyle arzıhallerinde öfkelendirecek şeyler yazarlar. Delilsiz söze itibar olunmayıp araştırılarak duruma vakıf olunmaya çalışmalıdır.

İftiracıların asılsız bildirimleriyle kimseyi suçlamamalıdır.

Bir fakirin namusunu yıkmaya çalışmayıp, mümkün olduğunca garazsız ve gönül hoşluğu ile kalpleri teselliye gayret etmeli; kimsenin ırzını ve namusunu yıkmaya çalışmamalıdır.

Kötü huy ile gönül kırmaktan, zulüm ve eziyetle hatır yıkmaktan kaçınılırdılar.

Öfkeli zamanında kendini tutup ve kalbini sabır ipine bağlamalı, şer’an bir kimseye ceza gerekse bile sınırı aşmamalıdır.

Hiç kimseye boş yere sövüp meşru olmayacak şekilde beddua etmemelidir.

Kimseye kötü muamelede bulunmamalı, incinip kırılmasına sebep olmamalıdır.

Daima hayır için çalışmalı ve kötü niyetten kaçınmalıdır.

Dünya işiyle övünmeyip, zenginlik ve mansıpla gururlanmamalıdır.

Eziyet ve sıkıntıya sabır ve tahammül gösterip, yaptığı hizmeti kendi akıl ve kabiliyetinden bilmemeli ve başa kakmamalı; Allah'a teşekkür ve işlerini ona havale ederek her durumda O'nun yardımını ummaktan geri durmamalıdır.

Ve Allah korkusunu aklından çıkarmamalı, daima korku ile ümit arasında bulunmaya çalışmalıdır.

Fırsat buldukça iyilik yapanları ödüllendirmeli, kötülük yapanları ise affetmeli; dünya menfaati gözetmeden düşmanını dahi fırsat buldukça affedip, ona iyilik ve ihsanda bulunmalıdır.

Sadrazamların kapısı herkese açık olmalı, görüşmelerde hiç kimse kayırılmamalıdır. Müslümanlardan çözümlenmesi gereken bir mesele gelse kapısını kapatmamalı, zulüm görmüş ve ihtiyacı olanların ulaşması engellenmemeli; büyüklük, benlik ve cimrilikten dolayı halk küçük görülüp geri çevrilmemeli, hor görülüp kalpleri kırılmamalıdır. Zira bu gibi durumlarda millet ve devlet asla bolluk ve rahatlık bulamaz. Bu çeşit huylardan ve ahlaksız davranışlardan son derece korkulup sakınılmalıdır. Aksi takdirde rahmet kapısının kapanacağı akıldan çıkarılmamalıdır.

Sadrazam, kendine fayda ve hayır düşüncesiyle vaktin gereklerine göre hareket eden kişi olmayup, şahsı için para biriktirmekten vaz geçmeli; ülkeye musallat olan sıkıntılar için çareler aramaya çalışmalıdır. Halktan cerime/para cezası ve rüşvet adıyla hediye kabul etmeyip mal toplama sevdasına düşmemeli; aç gözlülükten kaçınmalıdır. Rüşvet dedikleri habis (=pis) mal ve hırsızlıktan kaçınmalıdır. Zira buna yeltenenleri Allah'ın rezil edeceği binlerce misalleriyle ortadadır. Mal toplama ve bunları muhafaza dünyada sahibini huzursuz, ahirette ise azaba sebep olacağında şüphe yoktur.

Bir işte acele etmemeli; ancak geciktirilmesi devlete zarar verecekse hemen halletmelidir. Bu uygulamanın vereceği zarar genele ait değildir. Ancak düşünülerek görülmesi gereken işlerde sabır ve sebat edilmeli ve Allah'tan netice güzelliği beklenmelidir.

Belirtildiği gibi geciktirilmesi müslümanlara ve Osmanlı Devleti'ne zarar verecekse bundan kaçınılmalı; bu tür musibetler ve afetlerin ortadan kaldırılması için deneyimli memurlar istihdam edilmelidir.

Duruma göre, uygun ve hak eden fakir ve çaresizler devlet hizmetine alınarak istihdam edilmelidirler. Rüşvet ile memuriyet verilmesi, reayanın malına ve

vilayetlerde oturanları yağmaya izin vermek demektir. Bir memleketi idare etme hakkı, bu işin üstesinden gelebilecek kişiye verilmeli ve onlara ihtiyaçları halinde lütuf ve iltifat edilmelidir. Zalimlere, ahmaklara, nasipsizlere, cahile ve anlayışı olmayan insanlara şefaathet etmek ve rüşvet ile devlet hizmeti vermekten son derece sakınılmalıdır.

Sonradan meydana çıkan şeyler ile zulümlerin başlangıcı, kötülüklerin esası ve musibetlerin en büyüğü olan rüşvetin kaynağı lanetlenmiştir. Müslümanlar için ondan büyük bela, din ve devletin temellerini yıkmada ondan daha etkili zulüm aleti yoktur. Rüşvet din ve devleti köklerinden yıktığı gibi, devlet hizmetinde bulunan kimseleri de mahveder.

Sadrızam, bir kişinin kanuna aykırı bir işe karşılık verdiği rüşvete göz ucuyla bile bakmamalı ve takdim edene can düşmanı olmalıdır. Böylece kendisine tabi olan devlet görevlileri de aynı şeyi yapacaklardır. Dünyada rüşvetten ve benzeri ağır hediyeden sakınmak kadar büyük iyilik yoktur.

Taşrada bulunan devlet görevlileri gizlice araştırılmalı, birkaç şikâyetçi sebebiyle deneyimli vali makamından alınmamalıdır. Ancak böyle biri kendisine gönderilen mektupla uyarılmalı; şikâyetçilerin tekrar gelmesi durumunda görevden alınmalıdır. Şikâyet sebebi rüşvet ve namus meselesi ise üstesinden gelinmesinde gecikilmemelidir.

Taşradaki idareciler, reaya ve kadılıklar hakkındaki her şey bildirilmeli, bütün eyaletlere gizli ve açıktan ulûfeli güvenilir kişiler gönderilerek incelenmeler yaptırılmasına özen gösterilmelidir. Hatır gönül ve yakınlık sebebiyle deneyimsiz kişiler görevlendirilmemelidir.

Devletin idaresi altında bulunan yerlerde yürürlükte olan kanunlar terk edilmemeli, dikkatlice uygulanmasına özen gösterilmelidir.

Haksızlıkların devamından ve ağır vergilerden dolayı çok sayıda köy harap olmuştur. Verimli araziler ile boş kalan kasaba ve köylerin imar edilip canlandırılmasına gerekli özen gösterilmelidir.

Tüccar ve yolcuların mallarını yağmalayan ve katl eden haydutların haklarından gelinip, memleketin korunmasına önem verilmelidir.

Memuriyetler ehline ve yönetecekleri yerlerdeki harap olmuş köyleri canlandıracaklara tevcih edilmeli; böylece eşkıyaya karargâh olacak yer bırakılmamalıdır.

Başboş gezip, halktan “konakçı akçesi”, “nâ’l-bahâ” ve “kurban akçesi” adı altında haksız yere akçeler alıp, memleketleri tahrip eden zararlı kimseler

ortadan kaldırılmalıdır. Bu amaçla halka zarar verenlere karşı taşra idarecileri uyarılmalıdır.

Halk misafire (=yolcuya) talip olsa bile, kendisine gelebilecek zarar düşünülerek buna cevaz verilmemelidir.

Taşralı görevliler, kapı hizmetlerine ili ve soyu bilinmeyen leventleri almayıp soyu soppu belli, mütedeyyin, namus ve edep sahibi kişileri istihdam etmeleri hususunda ikaz edilmelidir.

Haksızlıktan ve zalime yardımdan kaçınılmalı, mümkün oldukça kimsesizlerin savunulmasına önem verilip onların hayır dualarını almaya özen gösterilmelidir.

Reâyâ ve diğerleri yıllık verdikleri verginin dışında alınan vergilerden dolayı incitilmiştir. Bundan böyle vergi hususunda rahatsız edilmemeli, zulümler ortadan kaldırılmalı, vilayet halkları ve belde sakinleri korunarak refah içinde yaşamaları sağlanmalı, ülkenin nizamına ve imarına, yolcuların mallarına ve kendilerine zarar verilmemesine gayret edilmelidir.

Mevcut ve sonradan çıkan zulümler ve kötü adetler bile deftere kaydettirilmekten sakınılmamalıdır.

Bu tür bozuklukların sebepleri, süse ve nefsin arzularına düşkünlük, ahireti unutmama, Allah'tan korkmama ve kıyamet günü vereceği cevabı düşünmemektir.

İyi düşünülerek hazinenin gelirinin çoğalmasına ve giderinin azalmasına dikkat etmek gerekir. İdareciler beytülmaldeki hisselerinin ancak geçimlerini sağlayacak miktarda olduğunu unutmamalıdır.

Müslümanların maliye hazinesi kimsenin miras malı olmadığından ziyan edilmemeli, dünya ve ahirette hesaba çekilmekten kaçınılmalıdır.

Narh hususu yalnız kadılar ve muhtesibe bırakılmamalı, günlük kayıt altına alınmalı ve her şey kıymeti ölçüsünde satılmalıdır. Narhın denetimi çok önemli olduğundan, tek başına şehrin kadısı bu işin üstesinden gelemeyebilir.

Şehrin idaresi yeniçeri ağası, asesbaşı, subaşıya verilmeli ve onlar da gizlice araştırılıp ikaz edilmelidir. Her işin ehline verilmesi devletin düzenine sebeptir.

Bir kimse hakkında şer'an ne gerekiyorsa yapılmalı; rica ve rüşvet ile kurtarmaktan kaçınılmalıdır.

Olur olmaz hak iddiası için uzak yerlerden gelen huzura getirilmemelidir.

Taşraya gönderilen emrin uygulanmasına dikkat edilmelidir. Olur olmaz şeyler için değil, önemli meseleler için emr-i şerif çıkarılmalıdır.

Bir dava için taşradan gelenler, işleri hızla görüldükten sonra memleketlerine gönderilmelidir.

Hudut kalelerinin vaziyetleri, orada hizmet edenlerin maaşları meselesi gibi önemli hususlarda çıkan emirlerin yerine getirilmesine gayret gösterilmelidir.

Ağalıklar, dizdarlıklar ve alay beylikleri hak edenlere verilmeli, hudut kalelerindeki memurlar ölünceye kadar görevlerinden alınmamalı ve görev yerleri değiştirilmemelidir.

Sikke meselesine dikkat edilmeli, bu hususta kesinlikle müsamaha gösterilmemelidir.

Ara sıra tebdil gezmekte faydalar vardır, ancak bu hususta aşırılıktan kaçınılmalıdır.

Haftada bir gün tatil yapılması yeterlidir.

Mahlûlat düşmedikçe hazineden takas suretiyle ücret verilmemelidir.

İstanbul ve buraya tabi gümrüklerden verilen ücretler hazineye bırakılmalı, şayet birine verilmek gerekirse birkaç akçe verilmeli, fazlası hazineye alınmalı, yeniden kimseye verilmemelidir.

Güvenilir kadı ve vali arzı olmadıkça, arzihal ile ücret veya hüccet tevcihi yapılması uygun değildir. Zulüm yapma ihtimali söz konusudur.

Defterlerde kaydı bulunmayanlara timar ve malikâne verilmesi uygun değildir. Yeni bir fetih değil ki, kayıt dışı kalsın. Mutlaka bir timar, havas veya evkaf reayasıdır.

Nişancı kalemiiyle tashih hoş değildir. Sadece usulüne uygun olarak zeamet ve timardan padişah hasları tashih olunmalıdır.

Düşmanın durumunu bilmek çok önemlidir. Düşmandan haberdar olmamak nice devleti berbat etmiştir. Bu bakımdan bütün devletlerin durumlarından haberdar olabilmek için gizli ve aşikâr iş bilir, dürüst ve dil bilen kişiler istihdam edilmelidir.

Sınır ve toprak tartışması hususuna dikkat edilmelidir. Doğruluk ve kesinliği netleşmedikçe defterhaneye kaydı uygun değildir; kargaşaya sebep olur.

Sınır boylarındaki kalelere özel adamlar gönderilip, mühimmat eksikliklerinin olup olmadığı araştırılmalı, varsa noksanları tamamlanmalıdır. İstihkâmlar onarılmalı; düşman hücumunun olmadığı zamanlarda serhat kalelerinin gerekli ihtiyaçları düşman gelecekmış gibi dikkatlice görülmelidir. Sadece mühimmat değil, zahire, onarım gibi hususlara da özen gösterilmelidir. Devlete ait levazımat

dürüst satın alma memurları tarafından temin edilmeli, alınacak şeylerin ucuz ve iyi olmasına dikkat edilmelidir.

Bir kalede barut vs. cebehaneden hiçbir şey israf edilmemeli; şenlik adıyla top attırılıp barut harcanmamalı; kale muhafazasında olanlar dışarıya mühimmat çıkarmamaya özen göstermelidirler.

İslâm serhatlerinden olan kalelere düşmanın zarar vermemesi için iyi kılıç kullanan vezir veya bey atanmalıdır.

Mümkün mertebe serhat kalelerindeki askerlere maaşları nakden gönderilmelidir. Zira ocaklık malından ve havaleden olursa, onlara yarısı bile ulaşmayıp ağaları ve kethüdaları ve öteki zabitleri yemektedir. Bir kalenin ulufesi ocaklık olduğunda neferlerinin zulüm göreceğinde, zabitlerinin işine geleceğinde, asker yokluğunun ise muhafaza işine zarar vereceğinde şüphe yoktur. Neferlerin zaman zaman yoklanması elzem olup, bunu da gayet mütedeyyin ve güvenilir kimsele-
rin yapmasına dikkat edilmelidir. Zira neferlerin ağaları ve zabitleri kendisine birkaç akçe görecektir, o da neferlerin yarısı dahi mevcut değilse bile mevcut gösterecektir. Böylece hem beytülmale zarar verecek, hem de kalenin boş kalmasına sebep olacaktır. Bu hususa çok dikkat edilmelidir.

Muhafaza ve muharebede istihdam olunacak asker zabitlerinin ehil ve deneyimli olmasına dikkat edilmesi sadrazam olanların ilk görevlerindedir. Buna çok dikkat edilmelidir.

Bazı yerlerde valiler tasarruf ettikleri eyalet dâhilindeki kalelere yoklama adıyla yılda bir defa mübaşir gönderip hem kendisi hem de mübaşir için bir miktar akçe almayı adet haline getirmişlerdir. Bu tür kazanç, Allah korusun rüşvet belasının önemli bir parçası olup, bu uygulamada din ve devlete büyük zarar vardır. Mübaşir akçesi, neferlerin bir yılda muhafaza hizmetinde olduklarının karşılığı olarak ailelerinin geçimleri için tayin olunan ulufelerinden verilmelidir. Dizdarı ve ağaları toplayıp verir, ulufe zamanında neferlerden keserler. Böylece bir sene-
de neferler üç aylık ulufeyi dahi alamazlar. Bundan böyle bu hususa çok dikkat olunmalı, merkezden sert ve kesin emirler gönderilmelidir. Aksi davrananlar şiddetle cezalandırılmalıdır.

Rutin işlerde ortaya çıkan zorluklar farz olan meşveretle çözümlenmeli; deneyimli kişilerden yararlanılmalı; devlet kadroları tecrübeli kişilerden oluşturulmalı; deneyimsiz, heva ve hevesine tabi şahıslar istihdam edilmemeli, her iş için liyakat esas tutulmalıdır.

Malûmdur ki, insanlar zanaat, ilim, marifet ve sanat bakımlarından dört kısma ayrılırlar. Dünya işlerinde bir taifenin diğerlerine üstünlüğü söz konusu de-

ğildir. Zira ziraat ehli bulunmasa diğerlerinin yaşaması mümkün olmazdı. Ticaret ve zanaat ehli olmasa araç ve gereçler temin edilemezdi. İslâm âlimleri olmasa Allah'ın varlığını, birliğini, emir ve yasaklarını, cehennemden kurtulup cennete girmeye sebep olacak cihat ve diğer ibadetleri kim öğretecekti? Bu dört kısım birbirinin olmazsa olmazı olup, acil meselelerde birbirine üstünlük ve tercih söz konusu değildir.

Ülke idarecileri kendilerine verilen makamları değerinin iki katı ile satıp alıp kendi rahatları için her türlü zulmü işleyeceklerdir. Böyle bir duruma meydan verilmemelidir.

Talimatnâme'nin, Pakalın ve *TOEM*'de yayımlanmış nüshaları burada son bulmaktadır. Tayyazâde Atâ Bey'in *Târih*'inde beş paragraf halinde olup daha ziyade siyasetnâme üslûbu taşıyan fazlalığın sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Zira bu kısımda söz edilen Bahriye Nezareti 1867'de kurulmuştur. Biz eserin orijinalini vermek istediğimizden bu kısmı yayına almamayı tercih etmekle birlikte, kısaca mealini vermekle yetindik.

Halkının tamamı Hristiyan olan bölgelerin durumu sık sık incelenmeli; idarecilerin sebepsiz yere halka eziyet etmelerine meydan verilmemeli; buralarda adaletli memurlar görevlendirilmelidir. Halkı Müslüman olsun Hristiyan olsun, komşu devletlerin durumları ve Devlet-i Aliyye hakkındaki niyetleri bilinmeli, haber alma hususunda yapılacak masraflardan çekinilmemeli ve istihbaratta istihdam edilecek memurların güvenilir olmasına özen gösterilmelidir. Asker kumandanlar tecrübeli kişilerden olmalı; kalelerdeki zahire ve mühimmatın uzun süre devam edecek kuşatmalara dayanacak şekilde olması sağlanmalı, bu arada kalelerin sağlamlığına dikkat edilmelidir. Her hususta meşveret edilmeli ve istişare toplantılarına kim olursa olsun deneyimli kişiler de çağrılmalıdır.

Birkaç senedir güçlü düşmanlarla savaşları devam etmekte olan Devlet-i Aliyye'nin harp aletlerinin düşmanları gibi olması elzemdir. Devletin bahriye nezareti de bulunduğu⁸⁵, tersanesi ve donanması güçlü; gemici ve kaptanlarının ise eğitilmiş olmasına dikkat edilmeli, böylece Devlet-i Aliyye'nin güçlü denizci devletler karşısında üstün durumda olması sağlanmalıdır.

Gereksiz israf ve gösterişlere rağbet edilmemeli; ancak elçi kabulü vs. gibi törenlerde yapılan gösterişler için israftan kaçınılmamalıdır.

85 Bu nezaretin 1867 yılında kurulduğu malûmdur.

METİN

*Ta'limât-ı Hikmet-âyât-ı Şehid Ali Paşa*⁸⁶

[27] Me'mûrîn-i devlet dâimâ Allâhu 'azîmü's-şân celle şânuhu hazretle-
rinden havf u haşyet üzere olup câdde-i istikâmetden inhirâf itmeyerek ahkâm-ı
şerî'at-ı mutahharayı icrâya ve her ahvâlini⁸⁷ şer'-i şerîfe tatbîk birle 'adl üzere
hareket eylemeğe sâ'î olalar⁸⁸.

Ve ni'am-ı bî-pâyân-ı Cenâb-ı⁸⁹ Rabbü'l-âlemîne dâimâ teşekkür ve mesâibe
sabr u tahammül ve kazâya rızâ⁹⁰ ve mütevekkil-i Hakk⁹¹ olup ve Resûl-i Hu-
dâ'ya tevessül idüp, cümle umûrunu tefvîz-i Hazret-i Hak iderek⁹² tevbe vü istiğ-
fâra müdâvim olalar.

Ve nefislerini⁹³ üç nesne ile mu'âheze ve muhâsebe eyleye. Evvelâ bugün
kendüsünden⁹⁴ ne hatâ sâdır oldu? Sâniyen hayrâtndan ne zuhûr eyledi? Sâlisen
nefsinden⁹⁵ 'amel-i hayr mümkün iken fevt oldu mu? Bu üç ahvâli tefekkür⁹⁶ ve
nefsi ile⁹⁷ muhâsebe göre⁹⁸ ve 'âkıbet-i umûr-ı âhîreti tezekkür ü tefekkürden gâfil
olmaya⁹⁹.

Ve zamân-ı hükûmetinde¹⁰⁰ vazî' ü şerîf ve ganî vü fakîr ve 'âlim ü câhil
ve bu'd u karîb ve müsâfir ü mücâvir cümleye yeksân bakılıp da'vâları fasl
olunmadıkça mekâdîr ile mukayyed¹⁰¹ olunmaya. Hâsılı icrâ-yı şer'-i şerîfde
cümleyi müsâvî görüp fark-ı sagîr ü kebîr ve ganî vü fakîr ve ra'îyyet ü emîr
eylemeyeler.

86 Ta'limât-ı Hikmet-âyât-ı Şehid Ali Paşa rahmetullâhi 'aleyh P: Ta'limât-ı ... Paşa T: Mora Fâtihi Gazi/Şehid Silâhdar-ı Şehriyârî Sadria'zam Ali Paşa'nın Ta'limât ve Nasihatları A

87 ahvâlini AP: hâlini T

88 olalar A: ola PT

89 Cenâb-ı A: - P

90 rızâ AP: râzî T

91 Hakk AP: - T

92 tefvîz-i ... iderek A: ideler T, - P

93 nefislerini A: nefsi P

94 kendüsünden P, T: kendüsünde A

95 nefsinden A: kendüsünden P

96 tefekkür P: - A

97 nefsi ile P: nefisleriyle A

98 göre P: göreler A

99 olmaya P: olmayalar A

100 hükûmetinde P: hükûmetde A

101 mukayyed A, T: takayyüd P

Evvelâ eşref-i bilâd u zıyâ' ve ebrek-i emâkin ü bıkâ' olan Mekke-i Mükerrime ve Medîne-i Münevvere şerrefahallâhu te'âlâ ilâ yevmi'l-âhire¹⁰² ahâlîsinin Mısır'dan her sene irsâli mu'tâd olan gılâlleri pâk ve münakkah u¹⁰³ musaffâ olmak üzere tamâmen seffîneye tahmîl ve esnâ-yı tarîkda ihânetden sıyânet için mu'temedün-'aleyh¹⁰⁴ âdemler ta'yîn ve vakti ile irişdirilmek üzere Mısır vâlisine te'kîd ü tenbîhi müş'ir emr-i şerîf ısdâr ve irsâl¹⁰⁵ olunmak ve her sene bu vech üzere Haremeynü'ş-Şerîfeyn gılâlleri irsâline ihtimâm olunmak lâzımdır.

Dâimâ rızâ-yı Hakk'ı gözedüp garaz ile kârı ve bir mûr-ı za'îfe sû-i niyyet ve bed-efkârı olmaya. Ve za'îf ve mesâkîn ahvâlinden gâfil olmayup tefakkud-ı ahvâllerin vâcib bile¹⁰⁶. Düşmen dahi olur ise bir ferdin musîbetine safâlanmayup kimesnenin [28] inkisârın almaya¹⁰⁷.

Me'mûrlar¹⁰⁸ bahîl ü hasîs ve denî¹⁰⁹ olmayup mehmâ-emken asîl ü¹¹⁰ sahî ve kerîm ü cüvân-merd¹¹¹ olmağa muhtâcdır. Ve¹¹² gazûb u bed-hâh ve fûrû-mâye¹¹³ olmayup mu'tedil ü mültefit¹¹⁴ ve nîk-hâh kimesnelerden intihâb ve ta'yîn olunmak¹¹⁵ lâzımdır¹¹⁶.

Hıkd¹¹⁷ ü hased dâiresine uğramayup¹¹⁸ riyâdan ictinâb ve kibr ü gurûr ve 'azamet ve muhâsede ve münâfakat ve bî-vech mu'âraza vü münâkaşa ve mükâbereden¹¹⁹ kemâl mertebe ihtirâz iderek rezânet ve vakâr-ı meşrû' ile berâber halkı taltîf ve¹²⁰ sâhib-i tevâzu' olmağa sa'y eyleyeler.

102 şerrefahallâhu te'âlâ ilâ-yevmi'l-âhire AP: - T

103 münakkah u A: - P

104 mu'temedün-'aleyh AP: mu'temed T

105 ısdâr ve irsâl A: irsâl ve ısdâr P

106 bile P: bileler A

107 almaya P: almayalar A

108 me'mûrlar A: - P, T

109 ve hasîs ve denî A: - P, T

110 mehmâ-emken asîl ü AP: - T

111 mehmâ-emken ... cüvân-merd A: -P

112 ve kerîm ü cüvân-merd olmağa muhtâcdır. Ve AP: - T

113 ve fûrû-mâye A: -P

114 mültefit A: -P

115 kimselerden ... olunmak A: olmak P

116 ve fûrû-mâye olmayup ... ta'yîn olunmak lâzımdır AP: mu'tedil ve nîkhâh ola T

117 hıkd ü A: -PT

118 Sehven "uğrayup" dizilmiş.

119 gurûr u ... ve mükâbereden A: gurûrdan PT

120 iderek ... taltîf ve A: ide PT

Ve muhtâcînin hâcetin îsâl idüp¹²¹ kimesnenin mâlına tama' eylemeyeler.

Halkın 'uyûb-ı hafiyyesinden teftîş ü tecessüs eylemeyüp bu makûle şeylerin ziyân terettüb eylemesi melhûz olmayanlarından iğmâz-ı 'ayn eyleyeler¹²².

Ve hiç ferde¹²³ zulm ü sitemi câiz görmeyeler. Bilâ-mûcib kimseyi tekdîr ü ta'zîr ve dilgîr eylemeyeler¹²⁴.

Nefs-i emmâre sıfatı olan hırs u tama'dan ihtirâz u ictinâb eyleyeler.

Ve halkın 'ırs u mâl ve nâmûs u haysiyyetini muhâfazaya devâm eyleyeler¹²⁵.

Ve müstahikkîna sadaka virmekde kusûr eylemeyeler.

Sâdıkü'l-'ahd olup kizbden ve mübâlağadan ve mugâlatadan ve mu'âraza-i bî-câdan¹²⁶ teneffür eylemek lâzımdır.

Kendü nefesine ne sanur ise mü'min karındaşlarına dahi anı sanup ve lisânı sıdk ile cârî ve akvâl ü etvârı¹²⁷ kibirden 'ârî ve merhameti gâlib olup ve her yerde Hakk'ı hâzîr ve cemî'-i ef'âle 'âlim ü nâzır bilüp¹²⁸ ve her feyzi Hazret-i Bârî'den anlayup ve her şeyde hikmet-i hafiyye müşâhede eyleyeler.

Hidmet-i devletde ifnâ-yı vücûd itmiş emek-dârânın derece-i hidmet ve istihkâklarına göre ihkâk-ı i'âşelerine dikkat itmek lâzımdır. Ve bu haseneye ri'âyet erbâb-ı manâsıb u me'mûrînin istikâmetini istihsâle pek büyük bir vâsita olduğundan bu husûsa dikkat eyleyeler.

Îtâ'at dâiresinde olan milel-i mahkûmeyi sıyânet ve refâh-ı hâllerine himmet eyleyeler ve mutî' olmayanların terbiye ve tenkîllerinde dakîka fevt olunmaya.

Mu'âhedâtın hüsn-i bekâsına sa'y eyleyeler.

Mu'âmelesinde¹²⁹ halîm ve kalbi selîm olup nefesine ve 'aklına mağrûr olmayalar.

Ecnebî tebe'asının düşen işlerini tebe'a-i Devlet-i 'Aliyye'den bilâ-fark kemâl-i hakk u 'adl üzere rû'yet eyleyüp bunları dâimâ mukterin-i iltifât-ı 'adâlet eyleyeler¹³⁰.

121 idüp AT: ve P hafiyyesini teftîş eylemeye P

122 ü tecessüs... eyleyeler A: eylemeye. Zulm ü şetmi câiz görmeyeler P; 'uyûb-ı hafiyyesini teftîş etmeyeler T

123 ve hiç ferde A: -PT

124 bilâ-mûcib ... eylemeyeler A: -PT

125 ve halkın ... eylemeyeler A: -PT

126 ve mübâlağadan ... bî-câdan A: -PT

127 akvâl ü etvârı A: akvâli PT

128 bilüp A: -P

129 hidmet-i devletde ... mu'âmelesinde A: nefsi PT

130 ecnebî ... eyleyeler A: -PT

Mazlûma mu'în ve zâlîme mühîn olalar.

Ehl-i hâcetin [29] merâmalarında sa'y ü ihtimâmdan kaçmayalar.

Ve her kim olur ise olsun bay u gedâdan mülâkât taleb idenleri redd itmeyüp hüsn-i kabûl ve taltîfe himmet iderek¹³¹ kendü fevâidi için âhara kasd-ı zârâr eylemeyeler¹³².

Żarar-ı mâlî zarar-ı ırza takdîm eylemeyeler.

Her hâl ve mahalde hasâil ü hasâfet ve hakkâniyeti pîşe ve icrâ-yı ahkâmını endîşe eyleyeler.

İstihsâl-i mâl-ı manâsıbdâ harîs ü hasûd ve cesûr olmakdan ictinâb eyleyeler¹³³.

Teksîr-i ahbâba sâ'î olup a'dânın islâhına sa'y eyleye¹³⁴.

'Uhdesinden gelemeyeceği şey'i "iderim" deyü va'd eylemeye¹³⁵.

Hâb u râhatına¹³⁶ meyl itmeyüp çok uyumağı 'âdet idinmeye, gice ve gündüz¹³⁷ çok uyumak şer'an ve 'aklen memdûh u makbûl olamaz¹³⁸. Kıyâmet günü insi fakîr eyler¹³⁹.

Muhtâcînin hâcetin yarına komayup 'alâ-kadri't-tâka mesâlih-i 'ibâdullâhı imkânı mertebe sür'atle görmeye ve umûr-ı zâtiyyesine tercîh itmeye cidd ü¹⁴⁰ cehd eyleyeler.

İki hasmın sözü¹⁴¹ gereği gibi anlaşılmadıkça bir tarafın da'vâsına hak virerek 'ale'l-'amyâ hükm itmeyeler¹⁴².

131 ve her kim ... himmet iderek A: -PT

132 eylemeyeler A: eylemeye P

133 her hâl ... eyleyeler A: -PT

134 teksîr-i ... eyleye PT: -A

135 eylemeyeler A: eylemeye PT

136 râhatına A: râhata PT

137 ve gündüz A: -P

138 gice ve gündüz ... makbûl olamaz A: kıyâmet günü insi fakîr eyler -P

139 gice ve gündüz ... fakîr eyler AP: - T

140 imkânı mertebe ...cidd ü A: görmeye cehd eyleye PT

141 sözü PT: sözünü A

142 anlaşılmadıkça ... itmeyeler A: anlanmadıkça hükm olunmaya PT

Ehl-i hâcete virilecek cevâb lutf ile virilmekte¹⁴³ sevâb-ı 'azîm olduğun bil-
leler.

Müzevvir olan de'âvî sâhibine bile lutf u rıfk ve redd-i leyn ile i'tâ-yı cevâba
kıyâm itmek tebe'anın hoşnûdî-i hâtırlarını müstelzim olacağından 'inde'l-iktizâ
bu sûretle indifâ'-i de'âvîdeki fevâid-i bisyârı tefekkür eyleyeler¹⁴⁴.

Der-kenârîlu ve nizâ'lu 'arz-ı hâller dîvânda alikonulup ba'de'd-dîvân¹⁴⁵ gü-
zelce mütâla'a olunmak üzere¹⁴⁶ dîvânı ta'til eylemeler.

Halk, işlerini li-ecli't-tervîc¹⁴⁷ hasmından intikâm almak için¹⁴⁸ 'arz-ı hâlle-
rinde niçe gazab getürecek şeyler yazarlar. Kavl-i mücerrede i'tibâr olunmayup
istiknâh-i iddi'â¹⁴⁹ ile ahvâle vâkîf olmağa sa'y eyleyeler.

İfk ü iftirâyı ihtiyâr idenlerin hilâf-ı vâkî' inhâ¹⁵⁰ ile kimesneye cürm isnâd
eylemeler.

Bir fakîrin 'ırzını yıkmak vâdîsinde olmayup mümkün olduğu¹⁵¹ mertebe ga-
raż ve 'ivazsız lutf ile tatyîb-i hâtır ve tesellî-i kulûba sa'y olunup garaż-ı nefis
ile¹⁵² kimesnenin hetk-i perde-i 'ırzına ve hedm ü 'adem-i¹⁵³ bünyân-ı vücûduna
sa'y¹⁵⁴ eylemeler.

Sû-i hulk ile dil-âzâr olmakdan ve cevr ile hâtır yıkmakdan hazer ideler.

Vakt-i gazabında nefsinî zabt u tatvîn¹⁵⁵ ve kalbini resen-i¹⁵⁶ sabr u ârâm ile
rabt u te'mîn¹⁵⁷ idüp şer'an bir kimesneye ta'zîr lâzım gelse 'aded-i hadd-i [30]
şer'i¹⁵⁸ tecâvüz eylemeler.

143 virilmekte PT: virilmek A

144 müzevvir olan ... tefekkür eyleyeler A: - PT

145 ba'de'd-dîvân A: dîvândan sonra T

146 olunmak üzere A: ile P

147 işlerini li-ecli't-tervîc A: işleri bitmek için PT

148 için AT: mülâzasıyla PT

149 istiknâh-i iddi'â A: taharrî PT

150 vâkî' inhâsî T: inhâ AP

151 olduğu AP: olan T

152 garaż-ı nefis ile P: garaż ve nefisâniyyetle A

153 'adem-i AP: - T

154 'adem-i bünyân-ı vücûduna sa'y P: nâmûsuna cür'et A

155 u tatvîn A: - PT

156 resen AP: rişte T

157 u te'mîn A: - PT

158 şer'i A: - PT

Hiç kimse hakkında¹⁵⁹ şetm-i bîhûde¹⁶⁰ ve la'n-i nâ-meşrû'a cür'et itmeyeler.

Bir ferde¹⁶¹ sû-i kasd eylemeyüp ve kimesnenin âzârı ve meksûr olması tarafında olmayalar.

Dâimâ hayra sâ'î olup ve niyyetini kat'â şerre sarf¹⁶² eylemeyeler¹⁶³.

Emr-i dünyâ ile tefâhur eylemeyüp gınâya ve mansıba magrûr olmayalar.

Zahmet ve meşakkate sabr u tahammül idüp ikbâl¹⁶⁴ ve istihdâmını kendü 'akl ü isti'dâdından bilmeyüp ve imtinân kaydında olmayup Hazret-i Bârî te'âlâya teşekkür ve umûrunu tefvîz ile her hâlde tevfikını refik eylemek recâsından hâlî olmayalar.

Ve havf-ı Hazret-i Hudâ'yı hâtırdan çıkarmayup dâimâ beyne'l-havf ve'r-recâ bulunmağa sa'y eyleyeler¹⁶⁵.

Fursat düşdükçe eyülüğü görülenlere mükâfât ve kemlik itmişlere 'afv ile mu'âmele¹⁶⁶ eyleyüp garaż-ı dünyevî gözedilmeyüp 'adâvet üzre olan düşmene dahi¹⁶⁷ fursat buldukda¹⁶⁸ 'afv ile mu'âmele ve lutf u 'atâ¹⁶⁹ eyleyeler.

Vezîr-i a'zamların kapusu herkese¹⁷⁰ küşâde olup, buluşmada¹⁷¹ hiç ferd istisnâ kılınmayup her an buluşması¹⁷² âsân olmak gerekdir ki, her kimesne ki umûr-ı müslimînden bir emr ana mufavvâz ola ve o ise kapusun sedd idüp mazlûm ve muhtâclar ana vâsıl olmaya. Ve kibr ü 'azamet ü enâniyyet ve buhl ü hissetinden halkı tahfif ü terdîd iderek 'âlemi tenfir ü tahkîr ile dilgîr eyleye, anın yüzünden mülk ü millet ve devlet kat'â feyz ü refâh bulamaz. Bu makûle hasâil-i reddiyye ve etvâr-ı deniyyeden be-gâyet tehâşî vü ictinâb eyleyeler. Zîrâ bu evzâ'ı i'tiyâd idenlere bi't-tab' nâsın teveccühü külliyyen münselib olacağı gibi bu vechile evzâ'-ı şâine ve etvâr-ı meş'ûme ashâbına 'inde'l-iktizâ ferd-i vâhid tarafından i'â-

159 hiç kimse hakkında A: - PT

160 bîhûde PT: - A

161 bir ferde A: âhara PT

162 kat'â şerre sarf A: + tahabbut P

163 olup ve niyyetini kat'â şerre sarf-ı tahabbut eylemeyeler AP: olalar T

164 ikbâl A: - PT

165 ve havf-ı ... sa'y eyleyeler A: - PT

166 ile mu'âmele A: sa'y eylemeğe PT

167 dahi A: - PT

168 buldukda PT: deminde A

169 buldukda 'afv ile mu'âmele ve lutf u 'atâ P: deminde lutf u iltifât ve 'atâyâ ile mu'âmele A

170 herkese A: - PT

171 buluşmada A: buluşması PT

172 hiç ... buluşması A: - PT

ne vü imdâd olunmayacağı gibi¹⁷³ ol âdeme gâyet-i ihtiyâcı mahallinde rahmet kapusu bile münsed¹⁷⁴ olur.

Ve zîr-i a'zam nefesine nef' ü fâide ve hayr¹⁷⁵ mülâhazasıyla ibn-i vakt olmayup nefsi için tahsîl-i hazîne ve tertîb-i defîne me'mûlünden ferâğ ve mizâc-ı mülke 'arız olan za'f u fütûr için tedârük-i 'ilâca sarf-ı himmetle rü'yet-i umûru muhtâc olduğu tedâbîri sür'at-i icrâ ve mahalline iblâğ¹⁷⁶ eyleyeler.

Ve halkdan cerîme ve rüşvet nâmıyla ve belki rüşvet makâmına kâim olacak sûrette mühdînin tahammülünden hâric bir hediye bile kabûl itmeyüp¹⁷⁷ 'iyâzen bi'llâhi te'âlâ mâl cem' itmek sevdâsına düşmeyeler. Tama'dan be-gâyet ictinâb lâzımdır. Rüşvet didikleri mâl-ı habîs ve ihtilâs ü istirâk, 'âkıbet [31] mütecâsirîni rezîl ü rüsvây ve üftâde-i ka'r-ı mücâzât-ı hazret-i Hudâ-yı müte'âl ideceği hezâr emsâli delâletıyla rû-nümâ-yı mir'ât-ı tecârib ü intibâhdır.¹⁷⁸

Zîrâ mâl cem' ve hıfzı dünyâda sâhibini bî-huzûr ve rûz-ı cezâda suâl ü cevâb için rehîn-i cezâ ve 'azâb ideceği bî-gümândır. Bu makûle haslet nefesine mezelleti da'vet ider.¹⁷⁹

Ve bir işde ta'cîl ü müsâra'at eylemeyeler. Ancak te'ahhur ve te'ennîsinde zarar görülmesi melhûz olan işi te'ennîye düşürüp de bi'l-âhire i'zâm ile devlete rahne dâhiyesi da'vetine sebep olunacak ve heman serî'an def' olunması 'aklen lâzım oldukda te'ennîye düşürüp de bi'l-âhire mazarrat görülmeye.¹⁸⁰ Zîrâ¹⁸¹ kıllet-i tahammül umûr-ı mülk ü millete zibl ü hâlel virir ise de, bu husûs umûr-ı külliyyeye 'âid değildir. Ancak te'ennî ile rü'yeti iktizâ iden umûra sabr u sebâtı pîşe¹⁸² ve düstûr-ı kâr idineler. Hak celle ve 'alâ hazretlerinden hüsn-i 'âkıbet husûlüne müterakkib ve tevfiik istid'â ve recâsıyla refâh-ı 'âkıbet vusûlüne¹⁸³ muntazır ola.

173 ve kibr ü 'azamet ... olunmayacağı gibi A: ol âdeme PT

174 bile münsed A; sedd PT

175 nefesine ... ve hayr A: el-nakdu hayrun PT

176 himmetle ... iblâğ A: himmet PT

177 ve belki ... itmeyüp A: - PT

178 rüşvet didikleri ... ü intibâhdır A: - PT

179 rehîn- cezâ ... da'vet ider A: mu'azzeb PT

180 ancak te'ahhur ... mazarrat görülmeye A: - PT

181 zîrâ P; - A

182 Umûr-ı mülk ... sebâtı pîşe A: ve mübâderet-i umûr-ı mülk ü millete zilel ü hâlel virir ve cümle umûrda sabr u sebâtı şî'âr ve te'ennî vü kararı PT

183 tevfiik ... vusûlüne A: ferec ü 'âfiyet P

Ber-vech-i meşrûh bi'l-farz te'hîri millet-i İslâmiyye ve Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye'ye keder ve şânına şe'ni mûcib bir hâl zuhûrunda tahammül ve te'ennî kat'â câiz olmayup o makûle mesâib ü devâhînin zuhûruyla berâber vâsıta-i me'mûrîn-i mücerrebe ile ne sûretle olur ise olsun heman indifâ'ına teşebbüsle derhâl imhâsına himmet ve âsâyişi i'âdeye sarf-ı kuvvet ü kudret eyleyeler.¹⁸⁴

Hasbe'l-hâl¹⁸⁵ münâsib ve müstahik olup fakîr ü nâ-tuvân olanları bî-garaz kimesnelerden suâl ve mansıb virilüp ayaklandıрмаğa himmet eyleyeler. Rüşvet ile mansıb virilmek emvâl-i re'âyâ ve sükkân-ı vilâyâtı yağmâya gûyâ izin virilmiş dimekdir. Münâsib hakk u bâtili fehm ider ve Hazret-i Allâhu 'azîmü's-şândan korkar, hakk-ı hükûmeti îfâyâ muktedir¹⁸⁶ recülüne virilüp bu misillülerden bir şey alınmadıktan mâ'adâ belki ihtiyâcları hâlinde 'inde'l-îcâb 'atâyâ ile dahi ikdâr u taltîf olunmak lâzımdır.¹⁸⁷ Zaleme vü bî-rahm ve ebleh ü ahmak ve bî-vâye vü¹⁸⁸ câhile ve bî-fehm kesâna recâ vü şefâ'at ve rüşvet ile mansıb virilmekten be-gâyet tevakkî oluna¹⁸⁹.

Bida' u mezâlimin mebde' vü masdarı ve envâ'-ı şerr ü şürûrun menşe' ü menba'ı a'zamu'l-mesâib ve ekberü'n-nevâib rüşvet didikleri ma'deni fesâd-ı mel'ûndur ki¹⁹⁰, ehl-i İslâm için andan ziyâde belâ ve hedm-i esâs-ı dîn ü devlete andan akvâ¹⁹¹ mancınık-ı cevri ü cefâ yokdur. Hâsılı rüşvet dîn [32] ü devleti esâsından¹⁹² harâb u yebâb ve me'mûrîni imhâ¹⁹³ ider ma'nâdır.

Veziir-i a'zam eger¹⁹⁴ bir kimesne hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugâyir-i kânûn-ı münîf bir maslahat mukâbili 'arz eylediği rüşvete kûşe-i çeşm-i kabûl¹⁹⁵ ile nigâh ve iltifât itmeyüp 'arz iden bâtil u muhtıla hasm-ı cân olur ise etbâ'ı ve sâir ser-i kârda olanlardan hiç kimesne hiç ferde meyl-i gadri ve cesâret-i mezâlim ü vebâl

184 ber-vech-i ... kudret eyleyeler A: - PT

185 hasbe'l-hâl A: - PT

186 hakk-ı ... muktedir A: hükûmet PT

187 hakk-ı hükûmeti ... olunmak lâzımdır A: - PT

188 ve ebleh ... bî-vâye vü A: - PT

189 mansıb ... oluna A: virilmeye PT

190 fesâd-ı mel'ûndur ki A: fesâddır PT

191 akvâ A: kavî PT

192 esâsından A: - PT

193 u yebâb ... imhâ A: - PT

194 eger PT: - A

195 kabûl A: - PT

itmek ihtimâli olmaz¹⁹⁶. Cihânda rüşvetden ana benzer gîrân hediye¹⁹⁷ perhîz kadar hasene-i 'azîme yokdur.

Taşrada olan me'mûrînin keyfiyyet-i ahvâli suâl ve dâimâ tecessüs olunup, bir iki şâkî sebebiyle işe yararlığı mücerreb¹⁹⁸ bir vâli-i memleket 'azl olunmak îcâb eylemez. Ancak kendüye nasîhatı müş'ir mektûb gönderilüp tenbîh ü te'kîd oluna. Anınla¹⁹⁹ mütenassih olmayup yine tekrâr o²⁰⁰ şâkîleri gelür ise 'azl olunmak lâzımdır ve sebep-i şikâyeti rüşvet ve hetk-i 'ırz u nâmûs ise terbiyesinde te'hîr ve tereddüd câiz değildir²⁰¹.

Ahvâl-i hükkâm u re'âyâ ve havâdis-i kazâdan her ne vâki' olur ise cüz'î ve küllî i'lâm olunmak üzere kâffe-i memâlike²⁰² nihânî ve âşikâre 'ulûfe ile aralıkda²⁰³ mahsûs mu'temed âdemler ta'yîn ve isti'lâm-ı ahvâl-i memlekete bezli ihtimâm olunmak mukteziyâtıdır.

Hâtır u gönüle ve nisbet ü ta'alluka ve bir tarafa istinâda binâen ve bilâ-tec-ribe kendüsünden zu'm olunan dirâyet ü istikâmete i'timâd ü i'tinâ ile me'mûr istihdâmı tecvîz olunmayup bu misillüler hakîkaten müntehab ve bi'l-vücûh mu'temed ü mücerreb ve her vechile ehl-i 'ırz ve dîndâr olmak farîzası şerâyitine kemâ-hiye hakkuhâ ri'âyet olunmak vâcibdir.²⁰⁴

Devlet-i 'Aliyye'nin havza-i hükûmetlerinde tashîh ü ikâmeti ve ihyâ vü 'imâreti ve hîz u himâyeti elzem ü ehem mevâd nesyen-mensiyyen terk olunmayup ihtimâm kılına.

Te'âkub-ı mezâlîmiden ve tevâtür-i²⁰⁵ tekâlif-i şâkkadan nice nice kurâ vü ziyâ' harâb olup arâzî-i münbite ile²⁰⁶ hâlî kalan kasabât u kurânın 'imâret ü ih-yâsı ne vechile mümkün ise tefahhus u suâl birle i'mârına sarf-ı ihtimâm eylemek lâzımdır.

196 hiç ferde ... ihtimâli olmaz A: zehre-i meyl ve kudret-i heves-i zulm PT

197 ana benzer gîrân hediye A: - PT

198 işe yararlığı mücerreb A: - PT

199 anınla PT: - A

200 o T: - AP

201 lâzımdır ve ... câiz değildir A: lâzım gelür P, lâzımdır T

202 kâffe-i memâlike A: - PT

203 aralıkda A: - PT

204 hâtır u gönüle ... olunmak vâcibdir A: - P

205 tevâtür A: tevâtür-i P; tevârüd-i T

206 ile A: ve PT

Tüccâr ve ebnâ-yı sebîli urup nehb-i emvâl ve katl-i nüfûs ile gadr u hayf iden kuttâ‘-ı tarîk ve eşkıyânın haklarından gelinüp memleket hıfz u himâyete olunmak elzemdir.

Manâsib u emânetler ehl ü erbâbına taklîd olunup kurâ vü mezârî‘den menâfiz-i hükümleri dâhilinde hâlî [33] ve harâb olan yerleri ta‘mîr ü ihyâ eylemek şartıyla tevcîh kılinsa harâmî ve eşkıyâyâ makarr u me‘vâ kalmayacağından gayrı, tahtında nice fevâid-i kesîre ve ‘adâid-i cezîlenin husûlü emr-i mukarrerdir.

Kapusuz ve bacasız gezüp re‘âyâ ve zu‘afâ üzerlerine konup ve göçüp müft ü meccânen yem ü yemeklerinden gayrı konakçı akçesi ve na‘l-bahâ ve kurbân akçesi nâmı ile zulmen ahâlî-i fukarânın²⁰⁷ akçelerin alup tahrîb-i bilâd iden haşerâtı men‘ ü def‘ ideler.

Memnû‘ ve mütenebbih olmayanların eynemâ-yüvecceh? haklarından gelinmek ve sâir ebnâ-yı sebîl dahi kâinen men-kân kudretleri var iken yanlarından harc itmeyüp müft ü meccânen yem ve yemeklerin yiyüp harc-ı râhları yanlarına kalmak için tarîk-ı sultânîden çıkup karye be-karye ahâlî-i kurâyâ²⁰⁸ konup göçüp tazyîk u ta‘addî iderler ise men‘ u def‘²⁰⁹ kılınmak üzere vülât-ı bilâda tenbîh ve takayyüd oluna.

Re‘âyâ fukarâsına rutûbet-i külliyye²¹⁰ gelerek müsâfire kendüleri râgıb olurlar ise yine bâd-i hevâ yem ve yemeklerine tenezzül ü rağbetle ızrârları tarafı vechen-mine‘l-vücûh tevcîz olunmaya ve bu husûsa kemâliyle ri‘âyet²¹¹ dahi her vechile²¹² mühimmât-ı lâzîmenin ma‘nâsından olduğu mülâhaza kılına.

Hükkâm-ı memâlik kapularında il ve vilâyeti meçhûl ve haseb ü nesebi nâmâ‘lûm levendât haşerâtı istihdâm olunmayup kavm u kabîlesi ma‘lûm ve dîn ü îmân ve şerâit-i İslâmiyyeti bilür ehl-i²¹³ ‘ırz ve hayâ ashâbı²¹⁴ agavât ve huddâm istihdâm itmeleri için tenbîh ü tavsiye oluna.

Zulümden be-gâyet hazer ve zâlîme mu‘în olmadan ihtirâz idüp, mümkün oldukça müdâfa‘asına²¹⁵ ihtimâm ve garîblerin gönlünü ele alup du‘â-yı hayrların almağa i‘tinâ eyleyeler.

207 ahâlî- fukarânın A: - PT

208 ahâlî-i kurâyâ A: re‘âyâ fukarâsına PT

209 def‘ PT: ref‘ A

210 külliyye A: küllî PT

211 ise yine ... kemâliyle ri‘âyet A: - PT

212 her vechile PT: - A

213 ehl-i A: - PT

214 ashâbı PT: sâhibi A

215 müdâfa‘asına PT: zulmün müdâfa‘asına A

Re'âyâ ve berâyâyâ senevî viregeldikleri tekâlîf-i ma'lûme vü mu'tâde-den mâ'adâ muhdes teklîf talebiyle rencîde ve kendüleri bedâyi'-i seyyi'e ile ta'cîz ü tazyîk olunmayup izâle-i mezâlîm ile ahâlî-i vilâyet ve sükkân-ı bilâd himâyet ü sıyânet kılınarak terfîh-i hâl ve intizâm-ı ahvâle takayyüd birle memâlikin şen ve âbâdan olmasına²¹⁶ ve ebnâ-yı sebîlin mâl ve nefslerine bir tarîk ile zarar u gezend irişdirilmemek üzre hıfz u hırâsetlerine ihtimâm olunmak elzemdir.²¹⁷

Muhdesât-ı zulmiyye ve bid'at-ı seyyi'eyi kaleme getürüp deftere kayd itdirilmekten bile ictinâb eyleyeler.

Her şeyi mâ-vuzı'a-lehinde isti'mâl idüp hilâfını irtikâb ile harâb-ı dîn ü dînyâyâ sebep olan mezâlîm ü kabâyihden ihtirâz eylemek cümleye vâcib [34] ve lâzımdır.

Mefâsid-i 'asrın gerçi nihâyeti ve bu cümlelerin dâ'îye ve²¹⁸ 'ilel-i müstakîl-lesi tahsîl-i esbâb u tezyîn ve telezzüzât-ı nefsânîyye ve tena'um-ı cebâbire ve terk-i ef'âl-i uhreviyyeden²¹⁹ Hazret-i Mâlikü'l-mülk te'âlâ şânuhûnun kemâ-hiye hakkîhâ va'd u va'idi anlanup bu emânet-i kübrâ ne idüğü bilinüp yarın rûz-ı cezâda huzûr-ı Hazret-i²²⁰ Kakhâr [u] Müntakım²²¹ zü'l-celâl²²² te'âlâ şânuhû²²³ 'ammâ yekûlu'z-zâlimûne 'uluvven kebîrâ²²⁴da vireceği cevâb mülâhaza olunmak lâzımdır.

Hüsni tedbîr ile vâridât-ı meşuâ'dan²²⁵ hazînenin îrâdî teksîrine ve masârifin taklîline ihtimâm olunmak²²⁶ gerekdir. Hükâmın beytû'l-mâlde hisseleri ancak nafaka ve kisveleri²²⁷ zarûretlerini def' mertebesi olduğun bilmeleri elzemdir²²⁸.

216 "olmasına" Pakalın nüshasında mükerrer yazılmış.

217 elzemdir AT: lâzımdır P

218 dâ'îye ve AP: -T

219 uhreviyyeden A: uhreviyyedir PT

220 hazret-i A: -P

221 müntakım A: -PT

222 zü'l-celâl PT: -A

223 şânuhû 'ammâ ...hazînenin îrâdî AP: şânuhûda îrâdının T

224 Doğrusu " 'ammâ yekûlûne 'uluvven kebîra" olup, meâlî [Allah] son derece yücedir ve uludur" şeklindedir. *Kur'ân*, İsrâ, 17/43.

225 vâridât-ı meşuâ'dan A: -P

226 olunmak AP: -T

227 kisveleri A: kisvelerine PT

228 elzemdir AP: lâzımdır T

Beytü'l-mâl-i müslimîn kimesnenin mülk-i mevrûsu olmadığından²²⁹ itlâf u izâ'atdan be-gâyet perhîz birle dünyâ ve âhiretde suâl ü cevâbdan²³⁰ ve 'azâb u 'ikâbindan kemâl mertebe tefekkür ve tevakkî ile²³¹ ihtirâz itmek²³² lâzımdır²³³.

Es'âr husûsu yalnız kuzât ve muhtesibe havâle ile geçilmeyerek²³⁴, narh-ı rûziye gereği gibi bakılıp takayyüd oluna ve her nesneyi değer bahâsı ile satdıralar²³⁵. Narh-ı rûzî umûr-ı külliyyeden iken cüz'îdir deyü mukayyed olunmadığı hâlde şehrin kâdısı ol hükmü²³⁶ icrâ idemez. Zîrâ emr-i siyâset kendüye müt'e'alılık olmamağla ol tarîka gidemez. Müsâmahasında zarar-ı küllî olduğunu yazmışlardır ve zararı mukarrer ve âşikârdır. Havâyic-i ahâlî değer bahâsıyla satdırılmağa devâm olunmalıdır²³⁷.

Şehrin zabtı yeniçeri ağası ve 'asesbaşı ve subaşıya sipâriş ve anların dahi keyfiyyetleriecessüs ü tefahhus olunup makâm-ı sadâretten bunlara²³⁸ tenbîh ü te'kîd olunması muktazîdir²³⁹. Her umûru tahmîl ve sipârişde sahib-i iktidârını taharrî ile tedârükdeki fevâid-i 'azîmenin ta'dâdî nâ-kâbil ve bu keyfiyyet nizâm-ı devlete dâldir²⁴⁰.

Bir kimesnenin şer'an hakkında iktizâ iden ne ise muktezâ-yı şer'-i şerîf²⁴¹ üzere icrâsına dikkat oluna. Şefâ'at ü recâ ve rüşvet ile halâs itmekden hazer ideler.

Bu'd mesâfe olan yerlerden²⁴² olur olmaz da'vâ için kimesneyi ihzâr eylemeyeler.

Taşra gönderilen emrin tenfîzine ihtimâm olunmak lâzımdır²⁴³. Olur olmaz şey'e emr virilmeyüp gâyet mühim olan umûr için emr-i şerîf tasfîr olunmalıdır²⁴⁴.

229 olmadığından A: olmayup PT

230 cevâbdan P: cevâb A: cevâbindan T

231 tevakkî ile A: - PT

232 itmek A: - PT

233 lâzımdır P: vâcibdir A

234 geçilmeyerek A: geçilmeye PT

235 oluna ... satdıralar P: olunmak elzemdir A

236 ol hükmü P: hükmünü A

237 havâyic-i ahâlî...olunmalıdır A: - PT

238 makâm-ı ... bunlara A: ekser-i vakitte PT

239 olunması muktazîdir A: eyleyeler PT

240 her umûru...dâldir A: recülün arayup erbâbına sipârişde fâide çokdur, nizâm-ı devlete sebebdir PT

241 şerîf P: - AT

242 yerlerden P: mahallerden A, yerden T

243 olunmak lâzımdır PT: ihtimâm elzemdir A

244 emr-i şerîf tasfîr olunmalıdır A: virile PT

Bir da'vâ ve devlete müte'allık istid'â zeylinde taşradan gelenlerin işleri her ne ise imkânı meretebe sür'atle rü'yet olunup memleketine [35] gönderilmelidir²⁴⁵.

Serhad kılâ'ı²⁴⁶ ahvâli ve mevâcib isti'câli²⁴⁷ ve buna mümâsil umûr-ı mu'azzama zımında virilecek evâmirin infâzına kemâliyle takayyüd ve ikdâm olunmalıdır²⁴⁸.

Ağalıklar ve dizdârlıklar ve alay beylikleri müstahikkîne virilüp serhaddât kılâ' me'mûrları için 'azli îcâb ider esbâb-ı mücbire vü tabî'î²⁴⁹ fevt vukû' bulmadıkça bunların 'azl ü tebdîli tecvîz olunmaya²⁵⁰.

Sikke ahvâline dikkat olunup her bâr taharrî birle müsâmaha olunmak ve zü-yûf ve nâ-sere hükmünde mağşûş sikke neşri devlete pek muzırdır. Sikkenin hâ-lisü'l-'ayâr olmasına ikdâm olunmalıdır²⁵¹.

Gâhice tebdîl gezmekde fâide çokdur, ammâ ifrâtı memdûh değildir.

Haftada bir gün ta'tîle ri'âyet kâfidir²⁵².

Mahlûlat düşmedikçe hazînedeki takâs²⁵³ vechile vazîfe virilmeye²⁵⁴.

İstanbul ve tevâbi'i gümrüklerinden düşen vazîfe mahlûlâtını hazîne-mânde idüp mahlûlâtdan virilmek lâzım gelür ise birkaç akçesin vireler. Ziyâdesini hazîne-mânde ideler. Müceddeden bir akçe²⁵⁵ virilmeye²⁵⁶.

Mu'temedün-'aleyh kâzî ve vâlî 'arzı olmadıkça 'arz-ı hâl ile cihet²⁵⁷ tevcîhi memdûh ve münâsib değildir, gadr ihtimâli gâlibdir.

Hâric ez-defter tîmâr ve mâlikâne virilmek münâsib değildir. Feth-i cedîd değildir²⁵⁸ ki hâric ez-defter kalmış ola. Be-her-hâl²⁵⁹ bir tîmâr veyâhûd havâs ve evkâf re'âyâsıdır.

245 bir da'vâ ... gönderilmelidir A: - PT

246 kılâ'ı PT: ve kılâ' A

247 isti'câli PT: isti'mâli A

248 virilecek ... olunmalıdır A: virile PT

249 serhaddât ... ve tabî'î A: - PT

250 vukû' ... olunmaya A: veyâhûd 'azl îcâb ider hâl olmadıkça 'azl eylemeyeler PT

251 olunmak ... olunmalıdır A: olunmaya PT

252 kâfidir A: eyleyeler PT

253 Metinde "tekâz" olarak dizilmiş.

254 takas ... virilmeye A: olunmak üzere vazîfe virilmeyeler PT

255 bir akçe A: - PT

256 mahlûlâtdan ... virilmeyeler AT: müceddeden virilmeye P

257 cihet PT: hüccet A

258 feth-i ... değildir AT: - P

259 be-her-hâl AP: be-hemehâl T

Nişâncı kalemiyle tashîh memdûh değildir. Meğer ze‘âmet ve tîmârdan havâss-ı hümâyûn²⁶⁰ tashîh oluna, gâhî olur ise yollu ola.

Ahvâl-i düşmeni bilmek mühimm-i ‘azîmdir. Düşmen ahvâli bilmemek niçe devleti berbâd itmiştir. Anın için kâffe-i düvelin ahvâlinde habîr olmak üzere hafî vü celfî kâr-güzâr müstakîm ve metîn lisân-âşînâ âdemler istihdâm olunmalıdır²⁶¹.

Hudûd ve toprak nizâ‘ı için kemâl-i ihtimâm olunur. Sıhhatine vâkıf olmadıkça defterhâneye hüccet hıfz ve kayd itdirilmekte hüccet vardır, ihtilâlâ bâ‘is olacak mâddedir. Ziyâde muktazî olmadıkça hıfz olunmaya.

Her bir serhadden memleket-i düşmene nihânî câsûslar gönderilüp be-her-hâl²⁶² keyfiyyetlerinden haberdâr olmağa sa‘y olunmalıdır²⁶³.

Her bir serhad kılâ‘ına mahsûs âdemler gönderilüp mühimmât-ı lâzîmeden noksânı var mıdır ve neferâtı tâm mıdır²⁶⁴, bilinüp noksânları be-her-hâl ikmâl olunmak farîzasına ri‘âyet olunmalıdır. Ve istihkâmâtın²⁶⁵ [36] ta‘mîr ü teşyîdinde ihtimâm kılına. Düşmenin hücûmu ihtimâli yoğ iken serhad kal‘alarının mühimmâtı şu vechile görüle ki, gûyâ düşmen gelmelidir, ol kadar dikkat lâzımdır. Gerek mühimmât ve gerek zehâyir ve gerek ta‘mîr ü termîmdir, bilâ-noksân görülüp kusûr olunmamak üzere ikdâm oluna²⁶⁶. Levâzımât-ı mîrî mübâya‘a me’mûrlarının mücerred ve müstakîm olup eşyâ-yı müşterânın ehven ü a‘lâ olmasına dikkat olunmalıdır²⁶⁷.

Ve²⁶⁸ bir kal‘ada olan²⁶⁹ bârût ve sâir âlât-ı cebehânedan bî-hûde yere²⁷⁰ bir nesne sarf ve istihlâk itdirilmeye ve şenlik nâmıyla her bâr top atdırılup bî-hûde²⁷¹ izâ‘at-ı bârût olunmaya ve kal‘a muhafazasında olanlar kal‘anın lüzûm ve iktizâsından hâric mahallere mühimmâtından bir nesne²⁷² buyuruldularıyla cebehâ-

260 hümâyûn A: hümâyûna PT

261 itmiştir ... olunmalıdır A: eylemiş PT

262 gönderilüp be-herhâl A: gönderüp PT

263 olunmalıdır A: eyleyeler PT

264 tâm mıdır A: mevcûd mudur PT

265 noksânları ... ve istihkâmâtın A: kusûrları tekâmül oluna PT

266 oluna A: kılına PT

267 levâzımât-ı ... olunmalıdır A: - PT

268 ve PT: - A

269 olan AP: - T

270 yere T: - AP

271 bî-hûde A: - PT

272 bir nesne PT: hiçbir şey A

neden ihrâc itdirilmeyüp kemâl mertebe hıfz u hırâsete bezl-i mechûd eylemek üzere muhâfızlarına hitâben belki²⁷³ her sene birer emr-i şerîf yazılıp²⁷⁴ gönderilüp tenbîh ü te'kîd oluna.

Serhaddât-ı İslâmiyye'den olan kılâ'a²⁷⁵ zarar-ı a'dâdan hıfza kâdir darb-ı şemşîr sâhibi vezîr ve emîr ta'yîn olunmak üzere ihtimâm kılınâ.

Mümkin olur ise serhad kal'alarında olan neferâta mevâcibi nakden gönderilüp ve ocaklık mâlından ve havâleden virildikde neferâta nısfı mertebesi vâsıl olmayup ağaları ve kethudâları ve sâir zâbitları ekl iderler. Bir kal'anın mevâcibi ocaklık oldukda neferât fukarâsına gadr ve zâbitânına nef'-i küllî olup neferâtın nâ-mevcûd olmasına ve bu cihet emr-i muhâfazaya za'f 'ârızasına²⁷⁶ bâ'is olur bir şeydir²⁷⁷. Ve neferâtın gâhîce yoklanması elzemdir²⁷⁸. Ancak yoklanmasına gönderilen âdem dahi gâyet dîndâr ve mu'temedün-'aleyh²⁷⁹ olmağa muhtâcdır. Zirâ neferât ağaları ve zâbitânı kendüye birkaç akçe ri'âyet iderler. Mu'temed olmadığı hâlde ol akçeyi kabûl ve neferât nısf mertebesi dahi nâ-mevcûd ise mevcûd olmak üzere defter ider. Ol cihetle hem beytü'l-mâl-i müslimîne gadr eyler ve hem kal'anın muhâfızdan hâlî kalmasına sebep olur. Bu bâbda ziyâdece ihtimâm lâzımdır.

Muhâfaza ve muhârebede istihdâm olunacak 'asâkir zâbitânı ehil ve mukdim ve mücerreb olmak farızasına kemâliyle dikkat vekîl-i mutlaka akdem-i vezâyif-i sadâkatdır. Bu husûsa dahi ziyâde dikkat oluna²⁸⁰.

Ba'zı mahallerde vâlî-i vilâyet havza-i tasarrufunda olan eyâletde vâki' kılâ'a yoklama nâmıyla senede bir def'a mübâşir gönderüp hem kendü için ve hem mübâşir için bir mikdâr akçe almağ²⁸¹ beynlerinde bir 'âdet eylemişlerdir. İşte bu makûle temettu' ma'azallah hemân rüşvet-i mâl-i mel'ûnenin büyük kıt'asıdır ki, [37] bunda dîn ü devlet ve mülk ü millete büyük rahne vardır²⁸². Bu akçe dahi neferâtın bir senede muhâfaza hizmetinde oldukları mukâbili ehl ü 'ıyâlleriy-

273 belki PT: - A

274 yazılıp PT: yazılarak A

275 serhaddât-ı ... kılâ'a PT: kılâ'-ı şâhâneye A

276 ve bu cihet ... 'ârızasına A: - PT

277 bir şeydir PT: - A

278 ve neferâtın ... elzemdir A: ve neferât gâhîce yoklanmak lâzımdır PT

279 mu'temedün-'aleyh P: perhîzkâr ve mu'temed A

280 muhâfaza ve ... dikkat oluna A: - PT

281 almağ²⁸¹ A: almağa PT

282 işte bu ... rahne vardır A: - PT

le ma'îşetleriçün ta'yîn olunan 'ulûfelerinden virilmelüdür²⁸³. Dizdâr ve ağaları cem' idüp virür ve mevâcib vaktinde neferâtdan zı'fî ile alıkorlar. Bu takrîb ile bir senede neferât bir kıst mevâcibe dahi nâil olamazlar. Fî-mâ-ba'd bu husûsa dahi pek ziyâde dikkat²⁸⁴ olunmak üzere tenbîh ü te'kîdi hâvî fermânlar göndermek lâzımdır. Bu tenbîhâtın hilâfında hareket idenleri şiddet üzere te'dîb ve terbiye itmek vâcibdir²⁸⁵.

Mesâlîh-i câriyede zuhûr iden 'illet-i müşkilenin deviyeye-i bür'ü's-sâ'ası ve mu'âlece-i serî'u't-te'sîri meşveret olmağla kâffeten hutûb u mehâmda farîza-i meşveretin ifâsına dikkat ve 'ukalâ-yı kâr-âzmûdeye ri'âyet ve hey'et-i devleti erbâb-ı tecrîbe ve ulû'n-nühâdan tereküb ü tertîbine gayret olunup tecribesiz ve dirâyetsiz hevâ vü heves erbâbı istihdâm olunmayup, terbiye ve ta'allüm-i hüsn-i usûl ile isbât-ı liyâkat idenler istihdâm oluna²⁸⁶.

Bu dahi müeyyedir²⁸⁷ ki, benî âdem hırfet ü 'ilm ve ma'rifet ü san'at cihetleriyle²⁸⁸ dört kısma taksîm olunmuşdur. Umûr-ı dünyâda hakîkate nazar olursa bir tâife tâife-i uhrâ üzerine tercîh ve tafdîl olunmağa sebep yokdur. Cümleden biri, ehl-i zirâ'at olmasa tavâif-i sâireye ta'ayyüş mümkün olmaz idi. Ve tüccâr ve ehl-i sanâyi'²⁸⁹ olmasa tedârük-i âlât ü esbâb emrine çâre bulunmaz idi. Ve 'ulemâ-yı İslâm olmasa²⁹⁰ Hak celle ve 'alâ hazretlerinin vücûb u vücûdunu ve vahdâniyyetini ve va'd-i va'îdini ve emr ü nehyini ve vâcibât u ferâizini ve 'azâb-ı elîmden felâh u necâtı ve dâr-ı na'îme²⁹¹ duhûle sebep olan cihâd ve sâir 'ibâdât u tâ'âtı kim teblîğ ve ta'lîm iderdi!

Bu aksâm-ı erba'a lâzım u melzûm olup birbirinden infikâk ü infisâli 'adîmü'l-ihimâl olduğu zâhirdir. Bu sûretde umûr-ı 'âcilede birbirine tefevvuk u tercîhe mesâğ olmayup bu mazmûnun mef'hûmuna ri'âyet eylemek lâzım olmuş olur.

283 bu akçe dahi ... ile virilmelüdür PT: bu akçe neferâtın muhâfaza hizmetinde oldukları mukâbili ehl ü 'iyâllerine ta'ayyüşleri için ta'yîn olunmuş 'ulûfeleri bilâ-noksân tâm tevzî' olunmalıdır A

284 husûsa ... dikkat A: makûle teklîf dahi def' PT

285 bu tenbîhâtın ... vâcibdir A: - PT

286 mesâlîh-i câriyede ... istihdâm oluna A: - PT

287 müeyyedir PT: müsbetdir A

288 ü 'ilm ... cihetleriyle A: ve sanâyi' cihetinden PT

289 sanâyi' AP: san'at T

290 tedârük-i ... olmasa AT: - P

291 na'îme A: na'îm mukîmine PT

Hükkâm-ı memâlik kendülere tevcîh²⁹² olunan menâsıbı kıymet-i farâzîsin-den zı'fî ile satup alup istîfâ-yı hazz-ı nefis için irtikâb-ı envâ'-ı mezâlîme bâ'is olacakları mukarrerdir²⁹³. Bu dahi gâyet mülâhaza olunup men'iyile ihtimâm lâzımdır.

Temme²⁹⁴.

Sırf Hristiyân olan memâlik-i şâhâne ahvâli her bâr taht-ı tahkîk u tecessüsde tutulup hükkâm ve zâbitân taraflarından [38] bilâ-mücib ezâ vü ızrâr itdirilme-mesi lâzımdır. Ve tebe'a-i merkûmenin hilâf-ı marzî bir hareketde bulundurul-maması için bu mahallere her yerden ziyâde 'âdil ve muhakkık me'mûrlar istihdâmına dikkat olunması vâcibdir. Ve hem-civârımız olan Müslim ve Hristiyan devletlerinin ahvâli ve memâlik-i mahrûse-i Devlet-i 'Aliyye hakkındaki niyyet ü hareketleri dâimâ istihbâr olunmak için bu bâbda ve emsâli teşebbüsâtta mas-rafdan kaçınılmayup muvazzaf veyâ 'atıyye ile gâyet mu'temed ve mü'temen me'mûrlar istihdâmına devâm olunmak mühimmini tekrâr iderim.

Refâkatine 'asker tevdî' ile muhârebeye sevk olunacak sergerde ve başbuğ tecribesi mesbûk 'âdemlerden intihâb olunmalıdır. Ve kılâ'-ı şâhâne zehâyir ve cebehânesi müddet-i medîde muhâsaraya tahammül idecek mertebe mükemmel olup ve neferâtı tertîbinden noksân olmamasına dikkat oluna ve kılâ' ve istih-kâmâtı rasîn ve ma'mûr olmalıdır.

Her husûsda 'ukalâ ile meşveret olunup emr-i şûrâ yalnız ricâl ve hukemâyâ hasr olunmayup maslahatına göre 'inde'l-îcâb her kim olur ise olsun erbâb-ı tec-ribe meşverete dâhil olmalıdır.

Devlet-i 'Aliyye'nin pek kuvvetlü birkaç düşmenle birkaç sene muhârebese devâm itdiği hâlde kifâyet ider sûretde âlât-ı mükâfahası düşmen eslihası cinsin-den olmak üzre ve temiz ve pâk ve mevcûd ve cebehânesi lüzûmundan ziyâde bu-lunması elzemdir ve devletimizin bahriye nezâreti olmağla tersânesi mükemmel ve donanması müretteb ü muntazam ve mellâh u kapudanları mu'allem ü mü-tefennin olması husûslarına dikkat olunmalıdır ve donanmaca en memdûh olan bahrî devletlere müreccah ve fâik bulunması esbâbı istihsâl kılınmalıdır.

292 tevcîh A: taklîd PT

293 hazz-ı nefis ... mukarrerdir A: bedel mâ-teşterî için irtikâb-ı envâ'-ı mezâlîm-i zarûriyyeye bâ'is olacağı PT

294 temme P: - AT. Talimatnâme'nin Atâ Bey, Pakalın ve TOEM'de yayımlanmış nüshaları burada son bulmaktadır. Tayyazâde Atâ Bey'in *Târih*'inde beş paragraf halindeki fazlalığın sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Zira bu kısımda söz edilen Bahriye Nezareti 1867'de kurulmuştur. Biz eserin orijinalini vermek istediğimizden bu kısmı yayına almamayı tercih ettik.

Hadd-i meşrû‘ ve lüzûmundan ziyâde me’kûlât u melbûsât ve dârât u isrâfât ve ihtişâmâta ve tezyînâta rağbet olunmayup, derece-i kifâyet ve kanâ‘at tecâvüz olunmaması farzdır. Fakat süferâ vürûdunda ve sâir merâsimde tekellûfât-ı lâzıme terk olunmayup şân-ı saltanat-ı seniyye gözedilmesi lâzımdır. Bu masârifât isrâfâtdan ma‘dûd değildir.

Müşârün-ileyh hazretlerinin müddet-i kalîle-i ikbâlleri arasında muvaffak oldukları gazâ vü cihâd ve nizâmât-ı devleti tertîb ü ta‘yinde hüsn-i ictihâd ile berâber böyle bir ta‘lîmât-ı meşrû‘a ve nizâmât-ı memdûhayı kaleme alup da ahlâfî ikâz ve intibâha ne büyük muvaffakiyyet ve hüsn-i hıdmet ü hamiyete hasr-ı hayât itmiş oldukları îrâd-ı delâilden müstağnîdir. Rahmetullâhi ‘aleyhi vâsi‘aten²⁹⁵.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, İbnülemin-Muhallefât (İE-MHF), nr. 1/107, 1/109.

BOA, Mektûbî Kalemî, Nezâret ve Devâir (A.MKT.NZD) nr. 90/9.

BOA, Ali Emiri, Sultan Ahmed III (AE. SAMD. III), nr. 30/2857.

BOA, Cevdet, Saray Mesalihi (C.SM), nr. 121/6092.

BOA, Topkapı Sarayı, Müze Arşivi Defterleri) TS-MA.d, 2821.

Ahmed Refik, *XII. Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, İstanbul 1988, s. 56-59.

Kitâbî Kaynaklar

Ahmed b. Mahmud, Göynüklü, *Târîh*, Berlin Staatsbibliothek, Ms.or.quart, nr. 1209, vr. 336 vd.

Baysun, M. Cavid, "Ali Paşa, Damad", *İslâm Ansiklopedisi*, I, İstanbul, 1965.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1972.

Dilâverzâde Ömer Vahîd Efendi, *Zeyl-i Hadîkatü'l-vüzerâ*, İstanbul, 1271.

Ertaş, Mehmet Yaşar, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, Şubat 2007.

Erünsal, İsmail E., *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara, TTK Yayınları, 2008.

_____, "Şehid Ali Paşa'nın İstanbul'da Kurduğu Kütüphaneler ve Müsadere Edilen Kitaplar", *Kütüphanecilik Dergisi Belge Bilgi Kütüphâne Araştırmaları*", no. 1, 1987.

Gökpınar, Bekir, "Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2013.

Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmua-i Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin ve Vahid Çabuk, İstanbul, 1985.

_____, *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhîr-i Ricâl*, haz. Fahri Ç. Derin.

İstanbul'da Fransız Elçiliği-Marki de Bonnac'ın Tarihi Hatırat ve Belgeleri, çev. Ali Şevket Bizer, haz. Mustafa Daş, Ankara, TTK Yayınları, 2017.

Karatay, Fehmi Edhem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, 1, İstanbul, 1961.

Levend, Agâh Sırrı, *Gazavâtnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavâtnâmesi*, Ankara, TTK Yayınları, 1956.

Mantran, Robert, "Alî Pahsa Dāmād", *EI2* (İng.), I, 355.

Medhiyye fî Hakk-ı Damad Ali Paşa, Nuruosmaniye Ktp., nr. 4924.

Mehmed Galib, "Talimât-ı Şehid Ali Paşa", *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, I/3, 1 Ağustos 1326.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, III, İstanbul, 1311.

Mustafa Nuri, *Netâyicü'l-vukuât*, III, İstanbul, 1327.

Nâbî'nin Şehid Ali Paşa'ya Mektûbu, Râşid Efendi Kütüphanesi, nr. 196.

Özcan, Abdülkadir, "Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Malî Bazı Görüş ve Faaliyetleri", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 10-11, 1981-1982.

_____, "Şehid Ali Paşa'ya İzafe Edilen Talimatnâme-yê Dâir", *TED*, 12, 1982.

_____, "Şehid Ali Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXVIII, İstanbul, 2010.

Râşid Mehmed Efendi, *Fetihnâme-i Cezîre-i Mora*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3655/4.

_____, Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, haz. Abdülkadir Özcan v.dğr., İstanbul, Klasik Yayınları, 2013.

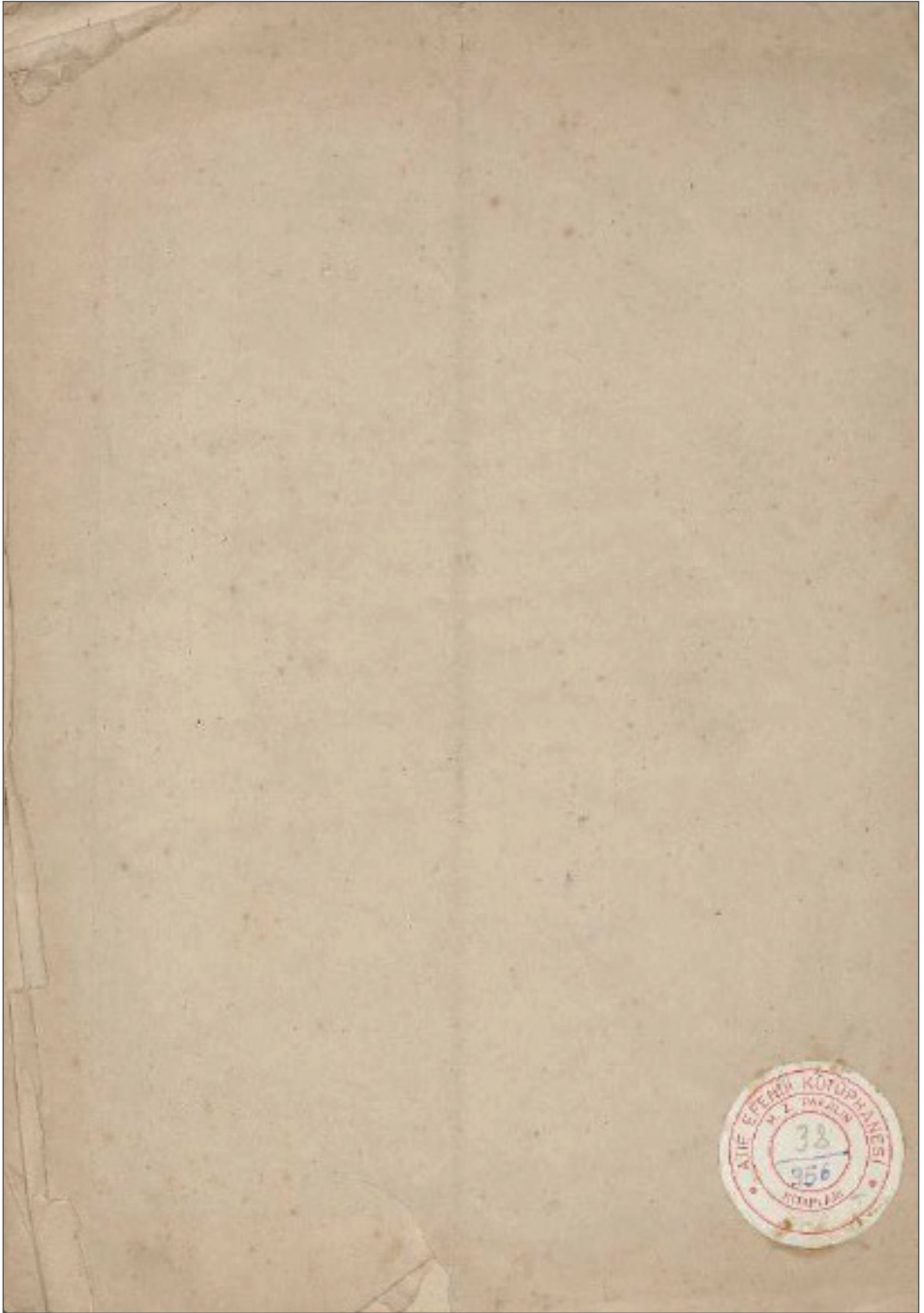
Remzi, "Belgrad'da Damad Ali Paşa Türbesi", *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, VII/39, 1 Nisan 1332.

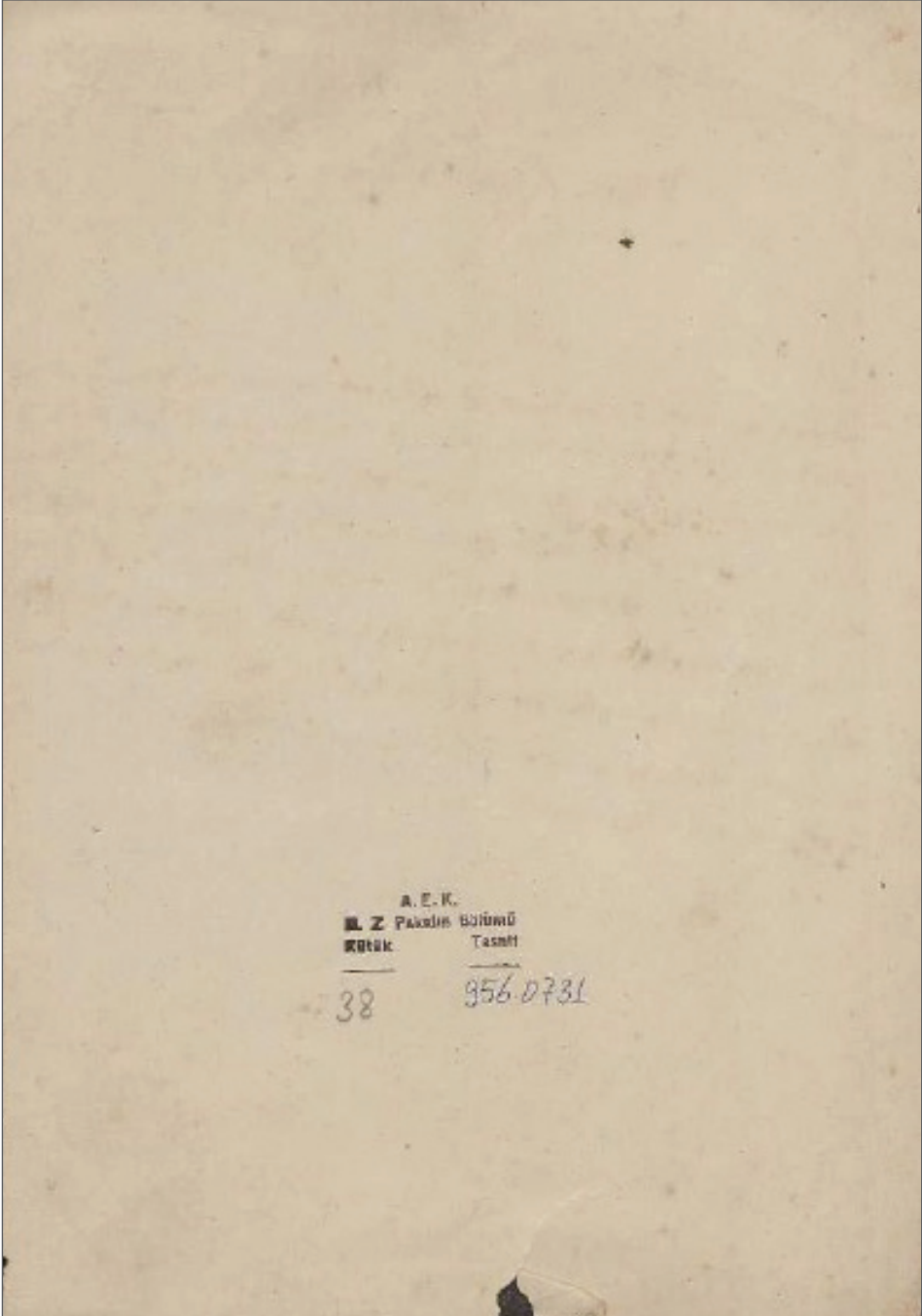
Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, "Nusretnâme, Tahlil ve Metin (1106-1695/1133-1721)", haz. Mehmet Topal, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2001.

Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayii'l-fudalâ, Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri* içinde IV, haz. Abdülkadir Özcan, IV, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989.

Tayyazâde Atâ Bey, *Târîh-i Atâ*, II, V, İstanbul, 1297.

Uluçay, Çağatay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, Ankara, TTK, 1980.

48
کوندر بیولو ادم وخی قنایت ویزار وعتقه عید اولنه عتقاجده نیرا نقراته اخلایه رضایتنه ندریم بر قایق
رعایته ایبره مصلحت اولدیغی حالده اول قییمه قبول وقراته نقتضای مرتبه سی زحمه نیکو ایلم موجود اولدی
اودوه وقتله ایبر اولدیغی قلم بیتا مال مسلمیه خدایید وکلم قلمدنک حوقق قلمده غایه قاطعه سبب اولور بولای
زیاده چر اکتیم لازمه بعضه کلده وایله ولایته حوزته نقرته اولدی ایلمده واقع قلمده یوشم اولدی
سده برده سائر کوندر بویه قلم کندو ایچین وکلم بیتا ایچین بر بقدر ایچین ایلمده سیدرده بر عادت ایچینده
بواقی وخی نقرتهک بر سنده محافظه خدمتده اولدورق نقای اهل دیاریم میسند ایچین نصیه اولانه
عوز لرده بر بلور در وایله واخلایه جمع ایله در بر وواجبه وقتده نقرته نقتضای ایلم ایصیل
موتقیب ایچ بر سنده نقرته بر شرط مواجبه وخی نای اولدور قیلیمه بومقوله تکلیف وخی دفع اولدی اودوه
قیمه قرانید صافی وینده کوندر قلم لازمه بوزم نوبدر که ای ادم حرفته وینای حوزته در قلم
تقسیم اولدی امد وینده حقیقه نظر اولغی بر قلم نقره اهره اولدی بویج وکلیق اولدی سبب نقره
جهده بر قائله نقرته اولدی طوائف ساریم نصیه کلده اولان ایرک وبقار واهل صنایع اولدی حوزته
وعدو حقیقتهک وحبوب ودرجوبی ودر حدایتی ودر حدو حید ودر ورتیبی وواجبات وقرانقن وعلایمه
نواج وقراته ودر ایچیمه ودرم سبب اولدی حاد و سار عبادات ودر عاقه کیم تیغ وکلم ایبردی بواقیم ایبر
لازم ودر لزم اولدی بر برنده انفکاک وافتضال هیمه اوقالی اولدی قلمدر بوجور نقره اهره حاد
بر برینه نقرته وریج صایح اولدیجی بوشونونک بقومده رعایت ایچین لازم اولدی اولور حکام محالک کندور
تقلید اولانه سبب نقرته قلمده نعتق ایبر صاقوبه لویله سنیخان برک نقرته ایچین ارتقاب افواج نقرته
چنته اولدیغی نقرته در بوجم عاقبه نقرته اهره نصیه اهریم کلده حیم

